

დედა ღვთაება დემეტრა და ქართული წარმართული კოსმოგონიის ზოგიერთი საკითხი

გოჩა კუჭუხიძე

შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი
gochakuch@yahoo.com

საუკუნეთა წიაღში ჩაკარგული მითების სამზეოზე გამოტანა და გაცოცხლება, ფოლკლორისა და ლიტერატურის ძველთაძველ შრეებში ძიების გარდა, ცხადია, ეტიმოლოგიასაც შეუძლია. საინტერესოა, რამდენად მოხერხდება სიტყვათა რეკონსტრუქციების წყალობით იმისი დაზუსტება, თუ როგორ აღიქმებოდა ქართველთა წარმართი წინაპრების მზერაში გარესამყარო, კერძოდ, – მიწა და ზეცა. რადგან ქართულ ფოლკლორთან, სასულიერო და საერო მწერლობასთან, საერთოდ, ისტორიასთან დაკავშირებული საკითხების შესწავლა კომპლექსურ მიდგომას საჭიროებს, ამიტომ წინამდებარე წერილში ენათმეცნიერების სფეროშიც შევეცდებით შესვლას.

ენათმეცნიერების ასპექტიდან ივანე ჯავახიშვილმა იკვლია ეს საკითხები, მკვლევარი წერს:

[...] ყურადღების ღირსია საზოგადო ქართული სიტყვა „დედამინა“, რომელსაც ჩვენ ეხლა ჩვეულებრივ მიწის აღსანიშნავად ვხმარობთ. ძველ დროს, ძველ ქართულ მწერლობაში ამ სიტყვას ამ მნიშვნელობით არა ჰხმარობდნენ, არამედ მართოდენ სიტყვას „ქვეყანა“-ს, ალბათ იმიტომ, რომ მაშინ სიტყვას „დედამინა“-ს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა და მთელ „მიწის დედა“-ს, მიწის ღვთაების „დედას“ ეძახდნენ. [...] საყურადღებოა, რომ ამ მიწის, თუ ადგილის, თუ ხევის ღვთაებას „დედა“ ჰქვია. ამასთანავე, უნებლიედ აგონდება ადამიანს განთქმული მცირე აზიაში და ბერძენთა მიწის ღვთაება „დემეტერ“, რომელიც აგრეთვე „დემატერ“-ად იწოდებოდა (ჯავახიშვილი 1979: 132).

შემდეგ ი. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ სიტყვა *მატეხს* „თითქმის ყველანი ბერძნულ დედად სთვლიან“, რომ სახელის პირველი ნაწილის მნიშვნელობა გამოურკვეველია და, მეცნიერთა აზრით, შესაძლოა, მიწას ნიშნავდეს, თუმც, მისი აღნიშვნით, „ეს აზრი საცილობელად არის მიჩნეული“, შემდეგ კი დასძენს:

თუ რომ „დამატერ“, ანუ „დემეტერ“ მართლაც ნამდვილი ბერძნული სიტყვა არ გამოდგა და მცირე აზიასთან არის დაკავშირებული, მაშინ სიტყვის პირველი ნაწილი „და“ და „დე“ შეიძლება მიწას კი არა, „დედას“ უდრიდეს, მისი შეკვეცილი სახე იყოს, როგორც „დია“ სიტყვაში „დიასახლისი“, ანუ უფრო როგორც „დე“ სიტყვაში „დეკული“ (წლის ფური: საბა ორბელიანი), რომელიც აგრეთვე „დიაკულიად“ ითქმოდა ძველს მწერლობაში, როგორც „ღი“ სიტყვაში „ღიუფაღი“, დიდი თავადის ცოლი. [...] ქართულში და სხვა მონათესავე ენებში „დე“ ან „და“ კანონიერი შეკვეცილი სახეა „დედა“-სი. მაშასადამე, სიტყვა „დემეტერ“, ანუ „დემატერ“ ან უნდა შესდგებოდეს, თუ რომ მეორე ნაწილი ბერძნულია, ორი ერთმნიშვნელოვანი სიტყვისაგან, დე (= დედა) + მეტერ (ბერძნ. დედა), და (= დედა) + მატერ (ბერძნ. დედა), – ან არა და, თუ რომ „მეტერიც“ ბერძნული არ გამოდგა, შეიძლება უდრიდეს მიწას, იქნებ მისი დამახინჯებული სახე იყოს? (ჯავახიშვილი 1979: 132-133).

ბერძნულ პანთეონში კარგად ცნობილი ქალღმერთის სახელ *Demeter*-ში, როგორც მიჩნეულია, მეორე ნაწილი (*meter*) მომდინარეობს პროტო-ინდო-ევროპული (პიე) ძირიდან **mater-* და მას განმარტავენ როგორც „დედას“; ამ ძირიდან მომდინარეა არის ცნობილი: ლათ. *mater*, ბერძნ. *Mētēr*, ძველინგლისური *modor*, ინგლისური *mother*, პროტო-გერმანიკული **mōdēr*, გერმანული *Mutter* სლავური *mati* და იგივე მნიშვნელობის მქონე სხვა ლექსემები (ეტიმოლოგიური ლექსიკონი ა); ამავე პიე **mater-* ძირიდან მომდინარეა მიაჩნიათ: ლათინური *materia* /“მატერია“, „მასალა“, „ხის მასალა“, „ნივთიერება“/; ინტ.: 2; კალვერტ უოტკინსის აზრით, ძირი **mater-*, თავის მხრივ, პიე **ma--* /“დედა“/ ძირზე, ასევე, პიე **-ter-* სუფიქსის დართვით უნდა იყოს მიღებული (უოტკინსი 2000); (ეტიმოლოგიური ლექსიკონი ბ).

Demeter-ის პირველი ნაწილი კამათს იწვევს და ჯერ საბოლოოდ არ არის დადგენილი მისი

მნიშვნელობა: გავრცელებულია მოსაზრება, რომ ამ სიტყვის დასაწყისი *de* მომდინარეობს *da-* ლექსემიდან, რომელიც იგივეა, რაც დორიული *gē* („მინა“), ამ შეხედულების თანახმად, რადგან ნაყოფიერების, მინის ღვთაებაა დემეტრე, მისი სახელის პირველ ნაწილში *ge-*ს არსებობა ამიტომ არის სავარაუდო; ეს აზრი ლიდელისა და სკოტის ლექსიკონში გაზიარებული არ არის (ლიდელი, სკოტი 1883); (ეტიმოლოგიური ლექსიკონი გ), მას არ იზიარებს არც რობერტ ბეკესი, რომელიც ყურადღებას იმ ფაქტზე ამახვილებს, რომ *da* ფიგურირებს სახელ პოსეიდონშიც (ბერძ. Poseidon დორ. Poteidan), რომელიც, ცხადია, მიწასთან არ არის დაკავშირებული (ბეკესი 2010); (ეტიმოლოგიური ლექსიკონი გ).

ჩვენი აზრით, *Demeter*-ის პირველი ნაწილის ძიებისას გასათვალისწინებელია პროტო-ინდო-ევროპულში ცნობილი ძირი **dyeu-*, მისი მნიშვნელობებია: „ნათება“ და მისგან მომდინარე: „ზეცა“, „ღმერთი“, ამ ძირიდან გამოსულია ლექსემები: *deus* (ლათ., „ღმერთი“), *deva* (სანსკრ. „ღმერთი“, „ის, ვინც ანათებს“), *dava-* (ავესტ. „სული“, „დემონი“), *diw* (უელს. „დედა“), *dievas* (ლიტვ. „ღმერთი“) *tivar* (ძვ. ნორვ. „ღმერთები“) და სხვ. (ეტიმოლოგიური ლექსიკონი დ).

როგორც ვნახეთ, პიე **dyeu-* ძირი ღმერთთან დაკავშირებულ სხვადასხვა სახედს აწახმოებს. ჩვენი აზრით, არაფერია იმაში შეუძლებელი, რომ ამ ძირიდან ისეთი სიტყვაც იყოს გამოსული, ქალღმერთთან რომ იქნება სემანტიკურად ახლოს. *ჰამდენადაც Demeter* ნაყოფიერებასთან, შობასთან, ახალი სიცოცხლის გაჩენასთან დაკავშირებული ქალი ღვთაებაა და *ჰამდენადაც* ამ სახელის პიხვედი ნაწილი *de* ფონოლოგიუხად ახლოს დგას ხსენებულ ძიხთან, ჩვენ დასაშვებად მიგვაჩნია ვარაუდი, რომლის თანახმად, ქალღმერთის სახელის პიხვედი ნაწილი *de*, შესაძლოა, სემანტიკუხადაც ახლოს იდგეს ხსენებულ **dyeu-* ძიხთან, მისგან იყოს გჰანსფოხმიხებული და დედა ღვთაებას ნიშნავდეს.

ამ საკითხებზე მსჯელობისას ყურადღებას იქცევს ლექსემები *დი* (სვან. „დედა“), *დია* (მეგრ. „დედა“) და, ასევე, სვანური *დიჟო*, რომლის მნიშვნელობა არის ქალიშვილი (თოფურია, ქალდანი 2000: 414); ფონოლოგიური და სემანტიკური სიახლოვე იმის საფუძველს ქმნის, რომ, არა მარტო *დია* და *დი*, არამედ ლექსემა *დიჟო*ც ისეთ სიტყვებთან მიმართებაში განვიხილოთ, როგორებიცაა: სვანური *დედე*, ლაზურ-მეგრული *დიდა*, ქართული *დედა*; *დიჟო*ს სემანტიკასთან დაკავშირებით ის ფაქტი იქცევს ჩვენს ყურადღებას, რომ, ძველი ქართული ტექსტების მიხედვით, *სიგყვა* – *დედა მშობედსაც ნიშნავს* და, *საეხთოდ*, – *ქადსაც, თანამედროვე სვანურში, შესაძლოა, გაცილებით ვიწრო მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ ქაითუდ დექსემასთან ახსებული ფონოლოგიუხ-სემანტიკუხი სიახლოვე ბადებს ვარაუდს, რომლის თანახმად, წარსულში უფრო ფართო იყო ხსენებული სვანური სიტყვის სემანტიკა და რომ, საეხთოდ, ქადის /დედის/ მნიშვნელობაც ექნებოდა მას.*

რამდენადაც პიე **dyeu-* ძირი და სვანური ლექსემა *დიჟო* ფონოლოგიურ-სემანტიკურად უახლოვდება ერთმანეთს და რამდენადაც პიე ძირს ღმერთის მნიშვნელობა აქვს, ვფიქრობთ, სვანური ლექსემა სემანტიკურად, შესაძლოა, უფრო მჭიდროდაც უკავშირდებოდეს ხსენებულ პიე ძირს და ვუშვებთ ვარაუდს, რომ სვანური სიტყვის თავდაპირველი მნიშვნელობა *აჰა მხოოდ დედა, აჰამედ* – *ღვთაება დედაც* („ღმერთდედა“) იყო.

ხსენებულ სვანურ სიტყვასთან ზემოჩამოთვლილი სხვა ქართველური ლექსემებიც არის დაკავშირებული (როგორც ფონოლოგიურად, ისე სემანტიკურად), რაც იმას ნიშნავს, რომ ჩვენ წინაშე ის სავარაუდო დასკვნაც ყალიბდება, რომლის თანახმად, შესაძლოა, ყველა აქ ნახსენებ სიტყვას პიე **dyeu-* ძირთან აღმოაჩნდეს კავშირი, რომ არ არის შეუძლებელი, ეს ძიხი გამოდგეს მათი გენეზისის საფუძველი (აქვე საზგასმით აღვნიშნავთ: ცხადია, გასაგებია, რომ ქართველური ენები ინდო-ევროპულ ოჯახში არ შედის და ენათა შორის სიახლოვის ფაქტი, შესაძლოა, *ეხთი ენიდან მეოხეში სიგყვათა შესვლით უნდა აიხსნას, მაგრამ ცხადია ისიც, რომ აუცილებელია, არ შეწყდეს იმ მიმართებით კვლევა /და არც შეწყვეტილა/, იძებნება თუ არა ქართველურსა და ინდო-ევროპულ ენებს შორის შოხეული ნათესაობის კვალი; ამ საკითხებს ქვემოთ, შენიშვნებშიც, შევხებით).*

ერთი შეხედვით, არცთუ ადვილი წარმოსადგენია, როგორ უნდა გამოსულიყო პიე **dyeu-* ძირიდან ქართ. *დედ-ა-ა*, მეგრ. *დიდ-ა* („დედა“), ლაზ. *დიდ-ა* („მოხუცი ქალი“, „ბებია“), სვან. *დედ-ე* („დედა“, „ბებია“; – მიმართვის ფორმა), რომელთა საერთოქართველურ ძირად მკვლევართა მიერ სავარაუდო **დედ-ახეტიპი* ახის აღგენილი (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 169-170), თუმცა, დაკვირვება ცხადყოფს,

რომ არც ძალიან რთულია ეს ყოველივე: შეიძლება გამოითქვას მოსაზრება, რომ ლექსემაში – ედეა მეორე თანხმოვანი *ღ* შემდეგ არის გაჩენილი, რისი მიზეზიც, შესაძლოა, ის იყოს, რომ **dyeu-* ძირიდან მიღებული და სვანური *დიჟო-ს* მსგავსი *დექსემა* (დეა, დია...) გაორმაგდა (დეა+დეა > ეეადა > ეედა) დაახლოებით ისე, როგორც ამას ინდო-ევროპულ, თითქმის, უნივერსალურ *mamma* (ინგლ. *mamma*, ბერძნ. *mamme* ფრანგ. *maman* და სხვ.) მსჯელობისას ვარაუდობენ (ეტიმოლოგიური ლექსიკონი ე), ან, იქნებ, უფრო ის არის საფიქრებელი, რომ კომპოზიტია სიტყვა – ედეა, რომ დია (დეა)-ს დაემატა ლექსემა *კაცი* (საერთოქართველურისათვის გიორგი კლიმოვს აღდგენილი აქვს ფუძე **კაც* (კლიმოვი 1964: 106); (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 265); ძველ ქართულ ტექსტებში *კაცის* ერთ-ერთი ძირითადი მნიშვნელობა არის ადამიანი, რომ მივიღეთ დაახლოებით ამგვარი ფორმა – ეეაკაცი (დიაკაცი), რომელმაც მოგვცა ფორმა – ეეაკაცი და რომელიც მეორე ნაწილის გარეშე წარმოთქმის შედეგად გარდაიქმნა ლექსემად ედეა, რაც შემდეგ სხვადასხვა სახით აისახა ქართველურ ენებში; მსგავსი ფონოლოგიური პროცესი, ვფიქრობთ, ქართლის ღვთაება *გაცის* სახელის ჩამოყალიბებისას უნდა იყოს მომხდარი, – ჩვენი აზრით, *გაცს*, ანუ *მიწის* ღვთაება *გეას* (არსებობს მოსაზრება, რომ *გაცი* *გეას* მსგავსებაა), პერსონიფიცირებული სახით წარმოდგენისას ემატება ლექსემა *კაცი*, რაც გვაძლევს ფორმას *გაცი* (*გეა + კაცი > გეაცი > გაცი /გა*); ლექსემა *დია* ან *ეეაკაცის* შემოკლებული ფორმაა (როგორც მიაჩნიათ კიდეც), ან შესაძლოა, *ეეაკაცის* (დიაკაცის) შემოკლებით იყოს მიღებული; ჩვენ ვუშვებთ მოსაზრებას, რომლის თანახმად, სვანური *დი*, მეგრული *დია* („დედა“) ასევე სვანური ლექსემა *დიჟო-დან* და პიე **dyeu-* ძირიდან გამოსული ის სიტყვაა, რომელმაც არქაულ ფორმასთან სიახლოვე შეინარჩუნა, რომელშიც *ღ* არ გაორმაგებულა (ეს აზრი იმ შემთხვევაში იქნება მისაღები, თუ დავრწმუნდებით, რომ სვანური *ედეს* შემოკლებით არ არის იგი მიღებული).

ამრიგად, ვფიქრობთ, სიტყვა *ედეა*, შესაძლოა, „ღმერთის“ („ღვთაების“) მნიშვნელობის მქონე **dyeu-* ძირიდან მოდიოდეს, ხომ თავდაპიხვედად იგი დაახლოებით ჟღერდა *ხოგოხ*ც *დიჟო* (ან – ეეა, დია...) და მისი მნიშვნელობა ღვთაება ედეა იყო.

თუ ასეა, თუ *Demeter*-ის პირველი ნაწილის მნიშვნელობა მართლა ღვთაება ედეა იყო, მაშინ არაა გამორიცხული, რომ მისი მეოხე ნაწილი (*meter /mater*) სემანტიკუხად ძალიან ახ ჰგავდა პიხვედს და იგი ოდესღაც არა ედვას, არამედ – მშობელს ნიშნავდა (საქვოა, რომ ამ კომპოზიტის ორივე ნაწილი თითქმის იდენტური სიტყვებისაგან იყოს შედგენილი). ჩვენი აზრით, ბეხდენტა ქადღმერთ დემეტრას მნიშვნელობა ეს აჩის – ედეა ღვთაება მშობელი.

რა შეეხება ქართულ სიტყვა ედემიწას, არ არის შეუძლებელი, რომ სწორად ივარაუდა ი. ჯავახიშვილმა და მართლაც „მიწის“ დამახინჯებული სახე იყოს მეტეხ, მაგრამ ჩვენ ვფიქრობთ და უფრო გვგონია, რომ, შესაძლოა, ყოველივე პირიქით გამოდგეს და მიწა აღმოჩნდეს მეტეხისაგან მიღებული, ჩვენ უფრო იმ აზრისაკენ ვიხრებით, რომ მიწა პიე **mater-* ძირიდან არის გამოსული და ტრანსფორმაციის სქემა დაახლოებით ასეთად გვესახება: *მატეხ > მეტეხ > მეტხა > მიტხა > მიწა* (თავისუფლად შეგვიძლია დავუშვათ, რომ ფორმა *მეტეხ*-ს რომთან, ლათინურ სამყაროსთან კავშირის მეშვეობით, ან ღვთაება *მიტხას* / *მიტხას* / კულტის გავლენით, ცვლილება განეცადა და ამ სიტყვაში ბოლოკიდური *ა* ხმოვანი გაჩენილიყო და რომ მეტყველებაში *h* დაკარგულიყო და ე-ს ი ჩანაცვლებოდა), არ არის გამორიცხული არც ის, რომ ედეა მიტა იყო ედეა მიწის უშუალო წინარე ფორმა, ორსავე შემთხვევაში ჩვენ გ-ს წ-დ ქცევის შესაძლო ფაქტის წინაშე ვდგებით. ვფიქრობთ, არსებობს ალბათობა იმისა, რომ მიწა მეტეხ (მატეხ)-ის სახეცვლილების შედეგი აღმოჩნდეს, არ გამოვრიცხავთ, რომ ეს სიტყვაც ინდო-ევროპული და ქართველური ენების წინარე ენიდან მომდინარეობდეს და მისი მნიშვნელობა „მშობელი“, „დამბადებელი“ იყოს (დასაშვებია ვარაუდი, რომ **mater-* ძირიდან გამოსულმა სიტყვებმა ინგლისურსა და სხვა ინდო-ევროპულ ენებში შემდეგ იცვალა სემანტიკა და ედეს მნიშვნელობის ლექსემებად მოგვიანებით ჩამოყალიბდა).

ამრიგად, ვფიქრობთ, სიტყვათშეთანხმება ედეა მიწის არქეტიპი ეს არის **dyeu- *mater-*, რაც ერთ-ერთ ადრეულ პერიოდში დაახლოებით ჟღერდა როგორც *დიჟო მატეხ* (მეტეხ) და იგი უნდა განიმარტოს როგორც „ღვთაება ედეა მშობელი“ (თანამედროვე „მშობელი ედვას“ მსგავსი გამოთქმა).

წარმართ ქართველებს, როგორც ჩანს, მართლაც ჰყავდათ ისეთი დედა ღვთაება, რომელიც

ბერძნულ დემეტრეს შეესაბამებოდა და რომელსაც, შესაძლოა, მართლაც დედა მინა ერქვა, როგორც ი. ჯავახიშვილი ვარაუდობდა; და, თუ ასეა, თუ სიტყვა დედამინა სხვა ენის გავლენით მოგვიანო პერიოდში ხელოვნურად არაა ქართულში გაჩენილი, თუ ნამდვილად არსებობდა ღვთაება დედამინა, მაშინ გაქრისტიანების შემდეგ მის ხსენებას მართლაც მოერიდებოდნენ და ქუეყანით შეცვლიდნენ ამ სიტყვას (ზემოთ ვნახეთ, რომ ამის შესაძლობასაც უშვებდა ი. ჯავახიშვილი).

თუ ჰყავდათ ქართველებს დედა ღვთაება, საფიქრებელია, რომ ახალი სიცოცხლის დაბადებას, შვილებისა და, საერთოდ, ოჯახების მფარველობას, უხვ მოსავალს შეევედრებოდნენ მას, ფაქტობრივად, იგივე ქალღმერთი დემეტრა იქნებოდა იგი. „წმიდა ნინოს ცხოვრებაზე“ დაყრდნობით რევაზ სირაძე დედა უფალზე საუბრობს, მიაჩნია, რომ წმიდა ნინოს სახეში დედა უფალს ხედავდნენ წარმართი ქართველები და ესეც მიეხმარა მათ გაქრისტიანებაში. ი. ჯავახიშვილმა ენათმეცნიერებისა და ისტორიოგრაფიის ასპექტიდან დაინახა, რ. სირაძემ კი ჰაგიოგრაფიაში განჭვრიტა იმისი კვალი, რომ დედა ღვთაებას სცემდნენ ქართველები ოდესღაც თაყვანს (სირაძე 1987).¹

ლექსიკოლოგიურ საკითხებთან დაკავშირებით, ჩვენს ყურადღებას იქცევს სიტყვა *მგუეხი*, რომლის ძირად გ. კლიმოვის მიერ საერთოქართველური ფუძე ენისათვის აღდგენილია **მგუედ-* არქეტიპი (ქართ. *მგუეხი*-ი, /“მტვერი”/, მეგრ. *გვეხი*-ი /“მტვერი”/, ლაზ. *მგვეხი*-ი /“მტვერი”, „ნაცარი“; გ. კლიმოვის ვარაუდით, ამ ძირს უკავშირდება სვანური *გუი-ც*, რაც „ნიადაგს“ ნიშნავს (კლიმოვი 1964: 138-139); (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 336-337). ვფიქრობთ, ქართული *მგუეხის* მნიშვნელობის კვლევისას ლათინური მატერია (*materia*) არ უნდა გამოგვრჩეს თვალთახედვიდან, – ჩვენი აზრით, არაა შეუძლებელი, რომ *მგუეხი* და *მაგეხია* უშუალოდ იყოს ერთმანეთთან დაკავშირებული და ამ შემთხვევაში ან ის არის სავარაუდო, რომ ლათინურ ენაშია სიტყვა *მგუეხის* საწყისები საძებნელი (შესაძლოა, ლათინური *მაგეხიის* სახეცვლილების შედეგად იყოს იგი მიღებული), ან, თუ მართლა *მგუედ-* არის ამ სიტყვის არქეტიპი, რაც საერთოქართველურ ეპოქაში უკვე არსებობდა, მაშინ ნაკლები საფუძველი რჩება იმისთვის, რომ ლათინური გენეზისისად მივიჩნიოთ ლექსემა *მგუეხი* და შეგვიძლია, პიე **mater-* ძირთან დავაკავშიროთ მისი გენეზისი; ვფიქრობთ, არა მხოლოდ ქართველურ, არამედ ინდო-ევროპულ კვლევით სივრცეშია განსახილველი სიტყვა – *მგუეხი* მსგავსად ლექსემისა – *მიწა* (ლათინური ლექსემების ეტიმოლოგიის საკითხებთან დაკავშირებით იხ. ვაანი 2008).

როგორც ითქვა, ჩანს, წარმართულ-რელიგიური შინაარსის გამო აღარ უნდოდათ სიტყვა *დედამიწის* ხსენება და *ქვეყანით* შეცვალეს იგი, ითქვა ისიც, რომ სვანური *გუი-ც*, რომელიც, გ. კლიმოვის თვალსაზრისით, უკავშირდება არქეტიპს **მგუედ-*, ასევე, *ნიადაგს* ნიშნავს, გამომდინარე აქედან, საფიქრებელი ხდება, რომ *მგუეხის* *ნიადაგის* მნიშვნელობა (ან მნიშვნელობაც) ჰქონდა; ვფიქრობთ, რომ სიტყვა *მიწა* ქრისტიანობის შემოსვლის შემდეგ უნდა იყოს სალიტერატურო ქართულში დამკვიდრებული და იგი ლექსემა *მგუეხის* სინონიმი გამხდარა, – საფიქრებელია, რომ სიტყვა *დედის* გარეშე ახსენებდნენ *მიწას*, რის გამოც რელიგიური მნიშვნელობა ცილდებოდა და ასე იქმნებოდა წინაპირობა, რომ ახალი სემანტიკისა გამხდარიყო იგი; ჩვენი შეხედულებით, ნელ-ნელა *ნიადაგის* მნიშვნელობა მიეცა ამ სიტყვას, რამაც ბოლოს შექმნა საშუალება, რომ, როცა ბიბლიას თარგმნიდნენ, სწორედ ხსენებული მნიშვნელობით დამკვიდრებულიყო ის სალიტერატურო ქართულში; საინტერესოა, რომ ბიბლიის იმ ადგილის თარგმნისას, რომელშიც ადამის შექმნაზეა საუბარი, *მგუეხი* დაუნერიათ მთარგმნელებს („შექმნა უფალმან ღმერთმან კაცი *მგუეხისა* მიმღებელმან *ქუეყანისაგან*“ (დაბადება 2: 7), ცოდვის გამო ადამისა და ევას დასჯის შესახებ თხრობისას კი „წარმართული *დედა მიწიდან*“ მიღებული სიტყვა *მიწის* დაწერა უმჯობინებით („მიწად ხარ და მიწად-ცა მიიქცე“ (დაბადება 3: 19)).

მაშასადამე, ჩვენი აზრით, *მგუეხის* სინონიმად მას შემდეგ ყალიბდება სიტყვა *მიწა*, რაც სიტყვა *დედასთან* ერთად აღარ იხმარება, ანუ, როცა ცოცხალ არსებას აღარ გულისხმობს ეს ლექსემა და რელიგიურ მნიშვნელობას კარგავს; ლექსემა *მგუეხის* მოგვიანებით უნდა ჰქონდეს თანამედროვე სემანტიკა მიღებული (იმ ფხვიერი მასის მნიშვნელობა, რომელსაც ნიადაგთან, შესაძლოა, არაფერი აკავშირებდეს); არც ის არის შეუძლებელი, რომ ერთმანეთისაგან *ხამენადმე* განსხვავებული მნიშვნელობები ადრევე ჰქონდა სიტყვებს: –*მგუეხი* და *მიწა*.

ბიბლიის მთარგმნელები ვერ ახსენებდნენ სიტყვას *დედამიწა*, ვერ დანერდნენ, ვთქვათ, ასეთ სიტყვებს: „დასაბამად ჰქმნა ღმერთმან ცა და დედა მიწა“, *იმ პეჩიოდში მაჩთღა დედას, მაჩთღა დედა ღვთაებას დაინახავდნენ მასში მსმენედ-მკითხველები, თუ ჰყავდათ ასეთი ღვთაება, იგი გაახსენებოდათ ქაჩთვედთა წინაპრებს და გაუჭიხებოდათ ბიბლიასთან ახლოს მისვლა*.

ეს ის პერიოდები უნდა იყოს, როცა ქრისტიანობა ახალი რელიგიაა, როცა ადრეული, ვთქვათ, რენესანსის პერიოდისაგან ძალიან განსხვავებული, მსოფლმხედველობაა დამკვიდრებული. რენესანსის დროს სამყაროს ისე უყურებენ, როგორც ცოცხალს, ამ ეპოქის მხატვარს შეუძლია, რომ ცოცხალ სულებად წარმოგვიდგინოს, აამეტყველოს, სიკეთითა და ღიმილით გაანათოს ცა და ხმელეთი, ქვეყნიერება, ამ ხანაში წარმართულ ღვთაებებსაც ქრისტიანული ელ-ფერი ედებათ, გვიანანტიკური და ადრეული შუა საუკუნეების ქრისტიანები კი უფროსიან სამყაროს ცოცხლად აღქმას, მიუხედავად იმისა, რომ ბიბლია არ ეწინააღმდეგება ასეთ მსოფლალქმას (ამ წიგნში ნათქვამია, რომ ვარსკვლავები შექმნილნი არიან „მნათობად ქუეყანისა“, რომ მზე შექმნილია „მთავრობად დღისა“, „მთოვარე“ კი „მთავრობად ღამისა“, ბიბლიაში ადამიანის მაცდუნებელი გუერიც მეთყველებს), *ხენესანსამდედ ქიხსტიანედ ეპოქაში ბუნების გასუღიეხებუდაც დანახვა ახ ხდება*, ამ დროს არ ცდილობენ, რომ სიკეთე დაინახონ წარმართულ ღვთაებათა საწყისებში და ამით მათ გაქრისტიანულებას შეუწყონ ხელი, *ეს ის საუკუნეებია, როცა ბუნების სუღიეხად დანახვამ, შესაძლოა, მისი გაღმეხთების საშიშროება შექმნას*, ამ დროს სიტყვა *დედა მიწის* ხსენება, როგორც ითქვა, თავის წარმართულ ღვთაებას გაახსენებდა ადამიანს, ქვეყნიერება ისევ ცოცხალ სულად წარმოდგებოდა მის ცნობიერებაში, რის გამოც, შესაძლო იყო, ისევ წარმართობისაკენ მიქცეულიყო და, ჩანს, სწორედ ამ საფრთხის გამო ვერ მოხვდა სამწიგნობრო ენაში ეს სიტყვა, სამწიგნობროში ვერ შევიდა, მაგრამ საფიქრებელია, რომ ხალხის მეთყველებში დარჩა იგი, რომ ზოგჯერ, იქნებ, ძველი, წარმართული მნიშვნელობითაც ახსენებდნენ სიტყვას – *დედამიწა* (როგორც, ვთქვათ, სიტყვებს: *ადგილის დედა*) და მხოლოდ ძალიან გვიან, რელიგიური მნიშვნელობის დაკარგვის შემდეგ, დამკვიდრდა იგი ლიტერატურულ ქართულში; ჩვენი აზრით, ასე უნდა იყოს წარმოქმნილი ქართული სიტყვა – *მიწა*.

ამ საკითხებზე მსჯელობისას ჩვენთვის ისიც არის საყურადღებო, რომ, როგორც ვხედავთ, ყალიბდება ვარაუდი, რომლის თანახმად, ლექსემაში ბგერა *გ* წ ბგერად ქცეულა (თუ ფორმამ *მეგეხ* ამა თუ იმ სახით ტრანსფორმირების შედეგად მოგვცა ფორმა *მიწა*). ამ კონკრეტული ფონოლოგიური პროცესის სხვა სავაჩაუდო მაგალითები ქვემოთ, შენიშვნაში, მოგვყავს,² ძირითად ტექსტში კი ენათმეცნიერული ასპექტებიდან ისევ კოსმოგონიის სფეროში შემავალი საკითხის შესახებ გავაგრძელებთ საუბარს და ამჯერად შევეცდებით, რომ, რაც კვლევის ამ ეტაპზეა შესაძლებელი, ახლოდან დავინახოთ, თუ *ხოგოხ* აღიქმება *ქაჩთვედთა წინაპრების ცნობიეხებაში სუღთა სამყოფედი*; საინტერესოა, რომ ამ საკითხებთან დაკავშირებული არაერთი ქართველური სიტყვა ფონოლოგიურსა და სემანტიკურ ნათესაობას ისევ პროტო-ინდო-ევროპულ ძირებთან ამჟღავნებს და ეს კი ქართველთა მსოფლმხედველობის დანახვაში გვხმარება.

დედა მიწა თუ დამბადებელი, ნაყოფის მომცემი და გამზრდელი ღვთაებაა, ცხადია, საფიქრებელია, რომ ზეცა მით უფრო იქნება ღმერთთა და სულთა სამკვიდრო ადგილად მოაზრებული; საინტერესოა, როგორ აღიქმებოდა ზეცა სხვადასხვა ინდო-ევროპელი ხალხის ცნობიერებაში და რა სავარაუდო მნიშვნელობა ჰქონდა მას პროტო-ინდო-ევროპული ენის არსებობის ხანაში, თუ იძებნება ქართველურთან პარალელები და *ჰა მნიშვნელობებს ებდნენ ამ სიგყვაში ქაჩთვედთა წინაპრები*.

ჩვენს ყურადღებას იქცევს პიე ძირი **(s)keu-*, რომელიც თანამედროვე ინგლისური *sky*-ის („ცა“) საწყისადაა მიჩნეული. ამ ძირის მნიშვნელობას „ცასთან“, ასევე, „დაფარებასთან“ („დაფარვა“, „დამალვა“) აკავშირებენ და მისგან მომდინარედ მიაჩნიათ ძველნორვეგიული *sky* („ღრუბელი“) და *skuggi* („ჩრდილი“), პროტო-გერმანიკული *skeujam* („საფარველი“, „ღრუბელი“), ძველინგლისური *sceo*, ძველსაქსონური *scio* („ღრუბელი“, „ადგილი, სადაც ღრუბლებია“, „ცა“), ძვ. მაღალი გერმანული *scuwo*, ძველინგლ. *scua*, გოთური *skuggwa* („სარკე“)³ (ეტიმოლოგიური ლექსიკონი ვ); არაერთ ინდო-ევროპულ ენაში **(s)keu-* ძირიდან წარმოქმნილად სავარაუდოდ მიჩნეული სიტყვებია, ასევე: *kastha* (სანსკრ. „საფარი კედელი“), *skunati* (სანსკრ. „საფარი“), *skin* (ძველინგლ. „დაფარვა“, „ტყავი“) და სხვ. (ეტიმოლოგიური ლექსიკონი ზ).

პიე **(s)keu-* ძირის შემადგენლობაში მყოფი *sk* ბგერები, როგორც ვნახეთ, მისგან გამომავალ ინდო-ევროპულ ლექსებში უცვლელი რჩება და მათში ფორმათა ცვლას დიდწილად ხმოვანთა მონაცვლეობა იწვევს (ხმოვანთა მონაცვლეობის ნიმუშს კარგად ვხედავთ, მაგალითად, ძველინგლისურ და ძველსაქსონურ სიტყვათა ფორმებში – *sceo, scua, scio*).

წარმოდგენილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ ინდო-ევროპულ ენებში და, როგორც მიაჩნიათ, პროტო-ინდო-ევროპულშიც, ცა უმეტესწილად *დაფაჩვასთან*, *დამადვასთანა* დაკავშირებული, – პიე ძირიდან არის წარმოქმნილი სიტყვები, რომლებსაც ან *საფაჩის*, ან *ჩხეილისა* და *ღხუბრის*, ანდა *საფაჩი კედის* მნიშვნელობები აქვს.

თუ პიე **(s)keu-* ძირის *sk-*ს შესაბამის ბგერებს ქართველურში დავუწყებთ ძებნას, უპირველესად, ცხადია, ამ ძირთან ფონოლოგიურად და სემანტიკურად ახლოს მყოფი სიტყვა ზესკნელი წარმოდგება ჩვენ წინაშე. სანამ ამ ლექსებში სავარაუდო ძირისა თუ გაჩენილი ბგერის, ან რომელიმე სუფიქსის, პოვნა მოხერხდებოდეს, შეგვიძლია გამოვყოთ *სკ* კომპლექსი (*ზე/სკ/ნერი-ი*) და შემდეგ კი შევეცადოთ სიტყვის შემადგენელი სხვა ნაწილების მოძიებას, რამაც, შესაძლოა, ამ ლექსების თავდაპირველი და უფრო ზუსტი მნიშვნელობის უკეთ დანახვის საშუალებაც მოგვცეს.

ს. ს. ორბელიანთან სკნერი ასეა განმარტებული: „(კიდურივით B), რამეთუ ვიტყვით ზესკნელი, ქვესკნელი, გარესკნელი, უკანასკნელი, ესე არს დასასრული რა კიდეთა(ნი)“, ზესკნელი, სულხან-საბას თქმით, ეს არის „ანგელოზთ სამყოფი“ (იორდანაშვილი 1949).

თუ სიტყვა სკნერი პიე ძირთან მართლაც არის დაკავშირებული (და ამაზე კი ძირისა და ლექსების ფონოლოგიურ-სემანტიკური სიახლოვე მიგვანიშნებს), მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ სუფიქსის კვალია სიტყვაში შემორჩენილი. საეჭვოა, რომ აქ არსებული ედ სადაურობის აღმნიშვნელი სუფიქსის ნაკვალევი იყოს, – გაუგებარია, რა დანიშნულება უნდა ჰქონდეს ამ ლექსებში წარმომავლობის სუფიქსს, უფრო საფიქრებელია, რომ ედ ამ შემთხვევაში არის იდ სახელზმნური სუფიქსის (*წერი-იდ-ი*, *ტირი-იდ-ი*, *დუმ-იდ-ი...*) (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 255) ცვლილება და რომ სკნერი უნდა რეკონსტრუირდეს როგორც *სკ-იდ-ი*, ან – *სკ/ნ/-იდ-ი*; როგორც ითქვა, პროტო-ინდო-ევროპულში სავარაუდოდ აღდგენილი და ინდო-ევროპული ენების ზემოხსენებული სიტყვები *დამადვას*, *დაფაჩვას* (ერთ შემთხვევაში – *კედით დაფაჩვას*) ნიშნავს; დაფარვა, ერთი სივრციდან მეორის გამოყოფა, ცხადია, კედლითაც ხდება, ღრუბლითაც, ღობითაც, ცხადია ისიც, რომ ღობის გაკეთება, რაიმეს გადაღობვა, სხვადასხვა საგნის ერთმანეთზე შეერთებას, გადაბმას, გადანასკვას თავისთავად გულისხმობს, გამომდინარე აქედან, თავისუფლად შეგვიძლია ვიგულისხმოთ, რომ ღობის, საფარის შინაარსის შემცველი სიტყვა სწორედ ზემოხსენებული სკნერის მსგავსი ფორმის მქონე უნდა ყოფილიყო; როცა ვფიქრობთ, თუ როგორი იქნებოდა ეს ადრეული ფორმა, გვახსენდება ქართველური ძირი **სკჲ-* (ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისა), რომელიც ჰაინც ფენრიხისა და ზურაბ სარჯველაძის ლექსიკონშია აღწერილი (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 405-406); ხსენებულ ძირთან არის დაკავშირებული ქართ. *სკუ-/სკ-*, *სკ-ურ-ი* «საკრველი»; *მო-სკუ-ნ-ა*; *ნა-სკუ...* ლაზ. *სკვ-*, *ო-სკვ-უ* «შებმა», სვან. **სკჲ-*, *ღე-სკუ-ეჩ* «შებმა» (ხსენებული ძირი და მასთან დაკავშირებული სიტყვის ლაზური ეკვივალენტი აღადგინა გიორგი კლიმოვმა, სვანური ეკვივალენტი – ზურაბ სარჯველაძემ, ქართული და მეგრული ძირები შეაპირისპირა თამაზ გამყრელიძემ (კლიმოვი 1964); სარჯველაძე 1987: 20); (გამყრელიძე 1959: 71); **სკჲ-* ძირთან დაკავშირებული სახელის სახელზმნად ფორმირებისას, როგორც ვხედავთ, ქართული ენის შემთხვევაში ყალიბდება ფორმა *მო-სკუ-ნ-ა* („ნასკვის გაკეთება“, „განასკვა“, „გადაბმა...“), ამ ლექსებში გაჩენილი *ნ* თანხმოვანი, ბუნებრივია, მიმღეობის ფორმაშიც ისახება და მიიღება ფორმა *მო-სკუნ-იდ-ი*, რომლის მნიშვნელობებია: „განასკული“, „გადანასკული“, „გადაბმული“, „შეკრული“... ცხადია, რომ ლექსებმა, რომელსაც ასეთი მნიშვნელობები აქვს და რომელიც სხვადასხვა საგნის ერთმანეთზე გადაბმას, მათ შეერთებას გულისხმობს, „შემოღობვის“, გარკვეული სივრცის „დაფარვის“ მნიშვნელობებთანაც იქნებოდა დაკავშირებული (ქართულში სწორედ ამიტომ არსებობს გამოთქმები: „წნული /დანწული/ ღობე“, „ღობის შეკვრა“, „კარგად შეკრული ღობე“, „ღობე შეკვარი“) და, აქედან გამომდინარე, ხსენებული სიტყვა მოსკუნრიდ შეიძლება გაგებულ იქნას როგორც „შემოღობილი“, *მო* თავსართის მოცილების შემთხვევაში ყალიბდება

მიმღებობითი ფორმა სკნიდი, რაც ასევე „შემოღობილ“, „შემოსაზღვრულ“, ზოგიერთ შემთხვევაში კი იმ ადგილს უნდა ნიშნავს, რაც დაფარულია, არ ჩანს და რაც, როგორც ჩვენ ვვარაუდობთ, პიე ძირთან უნდა იყოს შორეულად დაკავშირებული; სიტყვათწარმოებისას ნ თანხმოვნის შენარჩუნებისა და სხვა ფონოლოგიური პროცესების მაგალითს დაკვირვების შემთხვევაში კარგად დავინახათ *სკჟ-ძირიდან მომდინარე ისეთ სიტყვაში, როგორიცაა ფსკვნ-იდ-ი (მოქსოვილი კრიალოსანი, რომელსაც ლოცვათა დასათვლელად ფსკვნილები /ნასკვნები, კვანძები/ აქვს გაკეთებული); სახელზმნა ფსკვნა („შეკვრა“, „გაკვანძვა“), ცხადია, ხსენებული ძირიდანაა მიღებული: – *სკჟ- > სკჟ/ნ/-იდ-ი > სკვნ/ნ/-იდ-ი (ფ/სკვნ/ნ/-იდ-ი).

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, პიოტო-ინდო-ევროპული *(s)keu- - და ქახთვედუხი *სკჟ- ძიხები ფონოლოგიუხად და სემანტიკუხად თითქმის იდენტუხია (გადაღობვა და დაფარვა არა მხოლოდ ინდო-ევროპულ, არამედ ხსენებულ ქართველურ ძირთან დაკავშირებული ერთ-ერთი მნიშვნელობაც ჩანს), ვფიქრობთ, არსებობს საფუძველი იმის სავარაუდებლად, რომ ქართული ლექსემა სკნედი უშუალოდ ამ ქართველური ძირიდან მოდიოდეს, რაც გვაფიქრებინებს, რომ პროტო-ინდო-ევროპული *(s)keu-ძირი უნდა იყოს მისი „შორეული წინაპარი“, – თუ ქართველური ძირი პროტო-ინდო-ევროპულთან არის დაკავშირებული, თუ *სკჟ- პიე (s)keu- ძირიდან არის ტრანსფორმირებული, ცხადია, სკნედის გენეზისი პიე ძირამდე მიდის.

სანამ იმ საკითხებზე გადავიდოდეთ, თუ როგორი იყო წარმართ ქართველთა წარმოდგენით სკნელი, რა არის მისი ზუსტი მნიშვნელობა, რაზე მიგვანიშნებს პროტო-ინდო-ევროპული ძირი, – ამ სიტყვის შესაძლო „წინაპარი“, ერთ ძალზე საყურადღებო გექსტოგოგიუხ საკითხზე გადავიტანთ ყურადღებას და პარალელურად, ნელ-ნელა, ხსენებულ კითხვებზეც წარმოგვიჩნდება სავარაუდო პასუხები:

სახარების ქართული თარგმანის მთაწმიდელებისეულ ტექსტში ვკითხულობთ:

„ძენი იგი სასუფევისანი განითხინენ ბნელსა მას გახესკნელსა“ (მათე 8: 12); (ოთხთავი 1979: 281); ძვლებერძნულ კანონიკურ ტექსტში წეხია: „οἱ δὲ οἱ τῆς βασιλείας ἐκβλήθησονται εἰς τὸ σκοτὸς τὸ ἔξωτερον“ (მათე 8:12); (ძვლებერძნულ-ინგლისური სახარება /მათე/ 2019: 24); (ბიბლიის ცენტრი); სიტყვები: „ბნელსა მას გახესკნელსა“ (ბერძნ. – „τὸ σκοτὸς τὸ ἔξωτερον“) საქორწილო ნადიმისა და ათი ქალწულის შესახებ იესოს მიერ მოთხრობილ სახარებისეულ იგავებშიც მეორდება (მათე 22: 13); (მათე 25: 30), მათში იმ ცოდვილებს აფრთხილებს უფალი, რომელთაც ცოდვათა მოუცილებლობის შემთხვევაში „ბნელსა მას გარესკნელსა“ ჩაყრის საფრთხე მოელით; ამ წინადადებასთან დაკავშირებით ყურადღებას უპირველესად ბერძული σκοτὸς („სკოტოს“)-ისა და ქახთუდი „სკნედის“ ურთიერთმიმართების საკითხი იქცევს, – ჩვენი აზრით, ამ ლექსემათა შორის არსებული ფონოლოგიურ-სემანტიკური სიახლოვე ადვილი შესამჩნევია, – დაფაჩულობასთან, დამადულობასთან კავშირდება ბერძნული სიტყვის სემანტიკა (σκοτὸς /“სკოტოს“-ის ზუსტი ლექსიკოლოგიური მნიშვნელობებია: „სიბნელე“, „უკუნეთი“, „მინისქვეშა სამყარო“, „სიღრმე“, „წიალი“... (ძვლებერძნული ლექსიკონი); ის ფაქტი, რომ სახარების ქართულად მთარგმნელებს ამ ბერძნული სიტყვის შესაბამისობად სკნედი (უფრო ზუსტად, ამ სიტყვის შემცველი კომპოზიტი – გახესკნედი) გამოუყენებიათ, ვფიქრობთ, ამყარებს ჩვენ მიერ ზემოთ გამოთქმულ მოსაზრებას, რომლის თანახმად, ქართული სკნედის მნიშვნელობა, ისევე, როგორც პროტო-ინდო-ევროპული *(s)keu- ძირისა, დაფაჩვასთან, დამადვასთან უნდა კავშირდებოდეს (როგორც ითქვა, ჩვენი ვარაუდით, სკნედი *სკჟ- ძირიდან მომდინარეობს და გადანასკუდ, გადაღობიდ, გამოყოფიდ, შემოსაზღვხუდ ადგიდს ნიშნავს, რაც ზოგიერთ შემთხვევაში დაფაჩუდს, დამადუდს, უჩინოდ ქმნიდს გულისხმობს), ვხედავთ, რომ ბერძნულ-ქართულ სიტყვათა შორის აშკარად არის ფონოლოგიურ-სემანტიკური სიახლოვე, ეს კი გვაფიქრებინებს, რომ ხსენებული ბერძნული და ქართული სიტყვები შორეულად, შესაძლოა, ენათესავებოდეს ერთმანეთს, რაც, თავის მხრივ, იმ აზრისაკენ გვიბიძგებს, რომ ორივე ერთი პიე *(s)keu- ძირიდან მომდინარეობს (აქვე დავძენთ, რომ, ჩვენი აზრით, ზემოდასახელებუდ ინგლისუხენოვან ლექსიკონში /ეტიმოლოგიური ლექსიკონი/ ამ ძირიდან გამომავალი სიტყვების ჩამოთვლისას ბეჩძნუდი σκοτὸς, ასევე, უნდა იქნას შეგანიდი), ვფიქრობთ, სიტყვებს: „სკოტოს“ და სკნედი ეხთი ძიხი ანათესავებს და ქახთუდი სიტყვის მნიშვნელობა

ამ შემთხვევაში სიბნელესთან, დაფაჩურობასთან აჩის დაკავშირებული.

სიტყვა სკნელი ყველა შემთხვევაში გულისხმობს დასაზღვრულობას, ცხადია, როცა ქვესკნელია ნახსენები, ამ შემთხვევაში იმ შემოსაზღვრულ ადგილზეა საუბარი, რომელიც სიბნელესთან არის დაკავშირებული, სიტყვა – ზესკნელი ასევე დასაზღვრულობაა, ოღონდ დიდი სინათლისა და სიკეთის არსებობა არის ნაგულისხმევი ამ დასაზღვრულობაში (ბუნდოვანება აქაც მოიაზრება, რადგან ამ შემთხვევაში სწორედ ღვთაებრივი შუქის მეოხებით ხდება ქვეყნად მყოფთათვის ყოველივე ძნელად დასაწახავი), სკნელი კი, როგორც ცნობილია, მიწიერ, ფიზიკურ სამყაროს ნიშნავს და ამ სიტყვაშიც საზღვრების არსებობა იგულისხმება; ანუ, გავრცელებული აზრის თანახმად, ქართულ წარმართულ კოსმოგონიაში არსებობს სამი სამყარო: ქვესკნელი, სკნელი და ზესკნელი.

აქ ერთ გარემოებაზე გვინდა შევაჩეროთ ყურადღება:

სხირად ისიც აღინიშნება, რომ ქართული კოსმოგონია, ქვესკნელის, სკნელისა და ზესკნელის გარდა, სხვა წიაღს – გახესკნელს იცნობს, რაც ჩვენ საეჭვოდ მიგვაჩნია, ამ ეჭვის საფუძველს სახაჩების ქაჩთუდ თაჩგმანებთან დაკავშირებულ გექსტოლოგიუხ საკითხებზე დაკვირვება იძლევა:

სიტყვა გახესკნელი, როგორც ითქვა, სახარებაში გვხვდება; ვფიქრობთ, რომ გახესკნელი, შესაძლოა, ქვესკნელის სინონიმი იყოს; სახარების ბერძნულ ტექსტში, როგორც ვნახეთ, წერია: “τὸ σκότος τὸ ἐξάντερον” („გარეთა / გარე / მღვიმეში“, „გარეთა სიბნელეში“ / „გარე ბნელში“ / „გარეთა სკნელში“); ჩვენი აზრით, ქაჩთუდი სიტყვა „გახესკნელი“ სახაჩების თაჩგმნის ძეოს უნდა იყოს გაჩენილი, – მთარგმნელებს სიტყვები: „გარეთა / გარე / სკნელში“ (“τὸ σκότος τὸ ἐξάντερον”) უთარგმნიათ როგორც „გარესკნელსა“, ვხედავთ, რომ ჩვენ წინაშე მხოლოდ თარგმანია ბერძნული სიტყვებისა და ეს გექსტოლოგიუხი მონაცემები კი ახ გვაძლევს იმის მგვიცე საფუძველს, ვიფიქროთ, რომ „გახესკნელს“, როგორც ქვესკნელისაგან განსხვავებულ წიაღს, ქაჩთუდ წაჩმაჩთა კოსმოგონიაც იცნობდა, მთარგმნელს არ დაუწერია ასე: „გარესა სკნელსა“ („სკნელსა გარესა“ / „გარეშესა“), თარგმანში დაუმკვიდრებია გამოთქმა: „გახესკნელსა“ და, ეს სიტყვა, ჩანს, შემდეგ ისე იქნა გაგებული, თითქოს, აჩსებობს ქვესკნელისაგან განსხვავებული სხვა, ცადვე წიაღი, რომელსაც გახესკნელი ჰქვია, სახარებაში გახესკნელი გაჩეთ აჩსებულ სიბნელეს, გაჩეთ მღებაჩე ბნელ წიაღს ნიშნავს და მასში, შესაძლოა, იგივე ქვესკნელი იგულისხმებოდეს; არც ისაა გამორიცხული, რომ ორი სიტყვა ცალ-ცალკე დაწერა მთარგმნელმა („გაჩე სკნელსა“) და შემდეგ კი, ტექსტის გადანერისას, შეერთდა ეს სიტყვები და ასე მივიღეთ ლექსემა „გახესკნელი“, რაც ქვესკნელისაგან განსხვავებული მნიშვნელობით იქნა გაგებული; ვიმეორებთ: აჩ გვაქვს მგვიცე საფუძველი მივიჩნიოთ, რომ ქვესკნელი სხვა აჩის და გახესკნელი კი – სხვა და ეს გარემოება ქართული კოსმოგონიის შესწავლისას, ვფიქრობთ, აუცილებლად არის გასათვალისწინებელი; თუ სიტყვა გახესკნელი ფოლკლორში შეგვხვდება, საჭიროა განისაზღვროს, ორგანულად ერგება თუ არა იგი წარმართულ რწმენა-წარმოდგენებს, იგრძნობა თუ არა, რომ ქვესკნელისაგან რაიმეთი გამორჩეულ სამყაროზეა თხრობა და რომ მართლა წარმართული ხანიდან იღებს ეს მონათხრობი სათავეს.⁴

ზემოთქმულს დავძენთ: ჩვენი აზრით, ქართული *სკჲ- ძირიდან სხვაც არაერთი ლექსემა მომდინარეობს, ამჯერად ყოველი მათგანის ძიებას არ შევუდგებით, აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ, ვფიქრობთ, ხსენებული ძირიდან უნდა იყოს გამოსული ლექსემა ასკიდი, რომლის თავდაპირველი მნიშვნელობა, შესაძლოა, „აღობვა“ იყო და, რადგან ამ საქმისთვის კონკრეტულ მცენარეს იყენებდნენ, სიტყვა ასკიდი („აღობილი“) შემდეგ კონკრეტული მცენარის აღმნიშვნელად იქცა; *სკჲ- ძირთან დაკავშირებით გამოკვეთილად ერთ გარემოებაზეც გვინდა გავამახვილოთ ყურადღება: არაა გამორიცხული, ამ ძირიდან, ზემოხსენებული ფორმა სკნიდის გარდა, ნაწარმოები იყოს ანალოგიური სემანტიკის მქონე ლექსემა სკუ-იდ-ი („შემოღობილი“), შემდგომში სკუდის (შესაძლოა, სკიდიც იყო პარალელური ფორმა) სახეს მიიღებდა იგი (ხსენებულ ლექსემას ქვემოთაც დავუბრუნდებით).

მაშასადამე, ჩვენი აზრით, სკნელი იმ ადგილს ნიშნავს, რომელიც ქვეყნიერებისაგან ზღუდით არის გამოყოფილი, – იმ ზღუდით, რომლის მიღმა ღვთაებათა სამყოფელია; ღმერთის ხელით გადმოფარებული სარქველივით მოჩანს ეს ზღუდე ქვემოდან, ის ღვთაებები იმყოფებიან მის იქით, რომელნიც მიწაზეც ჩამოდიან ხოლმე, – მიწაზე, რომელსაც მფარველობენ და რომელზეც მათ

სახელზე სალოცავი ტაძრებია აგებული; ასეთთა შორის ის დედა ღვთაებაც უნდა ვიგულისხმოთ, რომლის შესახებაც უკვე ვისაუბრეთ, ნაყოფიერებისა და მოსავლის სხვა ღვთაებებიც მოიაზრებიან მათში; ცხადია, რომ ქვეყნიერებას, მიწას მფარველობენ ისინი, ვინც ზეციურ ცხაურს მიღმა იმყოფებიან, ნაყოფიერებასა და ოჯახზე ზრუნავენ, მიწიერებაში არიან განსხეულებულნი, მოსავალს აძლევენ, ნაყოფს უზრდიან ადამიანებს, სახლის კერიას ულოცავენ მათ, ანუ მიწაზეც ცხოვრობენ და ზეცის მკვიდრნიც არიან, იმ ზეციური თალის მიღმა აქვთ საცხოვრისი, რომლისთვისაც სკნერი, ზესკნერი, უწოდებით ქვეყნად მყოფ ადამიანებს; დიდი ღვთაებები და ნათელი სულები, ღვთის ანგელოზები და ღვთისშვილები მკვიდრობენ, ქართველთა წარმართი წინაპრების წარმოდგენით, ზესკნელში და დაბლა, მიწიდან, აკაშკაშებულ ვარსკვლავებად მოჩანან მათ მზერაში ეს ანგელოზები; ზეციური ქალაქიდან, რომელიც, იქნებ, ბიბლიისეულ, ქრისტიანულ ცათა სასუფეველს არა, მაგრამ იმ ძველი აღთქმისეულ სიმაღლეებს ესადაგება, „აბრაამის წიაღის“ სახელით რომ არის ცნობილი (იქნებ, სწორედ ის სიმაღლეებია დანახული ქართველთა წინაპრების მიერ), ვახსკვდავთა სახით ანათებენ ანგელოზები, გადმოჰყურებენ, შუქს აფრქევენ იქიდან ადამიანებსა და ქვეყნიერებას და ახლა გვინდა, რომ სწორედ ამ ვარსკვლავებზე გადავიტანოთ სიტყვა, მხატვრულიდან ისევ ენათმეცნიერების სტილისაკენ გადავინაცვლოთ და სიტყვა ვახსკვდავის ეტიმოლოგიის შესახებაც ვიმსჯელოთ მოკლედ:

ი. ჯავახიშვილი ქართველთა წარმართობის საკითხებზე საუბრისას წერს:

„ვახსკვდავ“-ს, *ჰომედიც ხაღხუში* და *ნაწილობივ უკვე საშუადო საუკუნეებშიც „მახსკვდავ“-ად* და „მახსკვდავ“-ად არის ქცეული, უდრის მეგრული „მურუცხი“, „მურუნცხი“ და „მურუნცხა“, ხოლო სვანურში „ანტყასგ“ და „ასნტყსგილ“, რომელთაგან უკანასკნელი პატარა ვარკვლავს აღნიშნავს,

შემდეგ მეცნიერი განაგრძობს:

მეგრულში ზემოდასახელებულის გარდა არსებობს „მასქუხი“ და „მასკური“-ც, რომელნიც ზეფირისა და ბედის ვარსკვლავის მნიშვნელობით იხმარებიან და რომლებშიაც პროფ. იოს. ყიფშიძის სამართლიანი სიტყვით ქართული „ვარსკუ-ლავი“ და „მარსკუ-ლავი“-ს პირველი ნაწილი გვაქვს (აქ მითითებულია – ყიფშიძე, მეგრული გრამატიკა, გვ. 276) (ჯავახიშვილი 1979: 185);

შემდეგ:

მახსკვდავ-ად ქცეული ვახსკვდავი მეგხუდშიაც ოდესღაც ასევე უნდა ყოფილიყო, რის დამამტკიცებელია ეხლაც დაცული „მასკუხი“ და „მასქუხი“, რომელიც „მარსკულავი“-ს შეკვეცილი ფორმაა და „მარსკული“-საგან არის რასაკვირველია წარმომდგარი. შემდეგში რეგრესული ასიმილაციის წყალობით ეს სიტყვა „მორსკულავ“-ად და „მურსკულავ“-ად უნდა ქცეულიყო. მერე „სკ“, „სქ“-ს „ცხ“-დ ქცევით წარმომდგარია „მურცხულავი“, რომლის ოდნავ შეცვლილ სახესაც ერთი მხრით საგვაროვნო სახელი „მირცხულავა“ (←მირცხულავა + ვა = ვარსკვლავასმვილს), მეორე მხრით კვლავ ბოლო-შეკვეცილი, მაგრამ გასრულებული თანამედროვე მეგრული „მურუცხი“ და „მურიცხი“ წარმოადგენს (ჯავახიშვილი 1979: 186).

როგორც ვხედავთ, აქ გამოთქმულია აზრი, რომ „მარსკვლავი“ „ვარსკულავიდან“ არის მიღებული და იგი გახალხურებული ფორმაა. ვფიქრობთ, არ არის შეუძლებელი, სინამდვილეში ამ შემთხვევაშიაც პირიქით იყოს ყოველივე და სწორედ *მახსკვდავი (მახსკვდავი)* აღმოჩნდეს პირველადი ფორმა.

ლექსემაში *მახსკვდავი*, თუ არ ვცდებით, პრეფიქს-სუფიქსის კვალი მოჩანს: *მ (მა)* და *ედ (უდ)* სადაურობის აღმნიშვნელი პრეფიქსი და სუფიქსი უნდა იყოს (როგორც ცნობილია, *მ-ედ* პრეფიქს-სუფიქსი გვაქვს, მაგალითად, ამ სიტყვებში: *მ-ეგვიპტ-ედ-ი*, *მ-ანყუერ-ედ-ი...*); ავ (*მარსკულ-ავ-ი*), ასევე, სუფიქსი *ჩანს*, მაგრამ, რამდენადაც ვერ ვიტყვით, რომ განსახილველ ლექსემაში რაიმე დანიშნულება უნდა ჰქონდეს მას, ვვარაუდობთ, რომ ავ, ასევე, სადაურობის აღმნიშვნელი არ სუფიქსის სახემეცვლილი ფორმაა და, ამდენად, ლექსემის ერთ-ერთი არქეტიპი ასეთ სახეს ღებულობს: *მა-(რ)სკ-ულ-ავ-ი (მა-/რ/სკ-ულ-აჩ-ი > მა-/რ/სკ-ულ-ავ-ი)*; ულ და არ ბგერების სადაურობის, წარმომავლობის, აღმნიშვნელ სუფიქსებად მიჩნევის შემთხვევაში უნდა დავუშვათ ვარაუდი, რომ ორი ამგვარი სუფიქსის გვერდ-გვერდზე დგომას ის გარემოება განაპირობებს, რომ ულ (ურ) ამ შემთხვევაში ე. წ. გაქვავებული სუფიქსია და რომ ულ სუფიქსმიმადგრებულ ფუძეზე შემდეგ უკვე

წარმომავლობის სხვა სუფიქსი არის დართული, რაც გვაძლევს ფორმას: მა-რსკულ-აჰ-ი; ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, საფიქრებელი ხდება, რომ *h* ბგერა შემდეგ, ხალხის მეტყველებაში, არის გაჩენილი (მა-*h*/სკულ-არ-ი) და სიტყვის სავარაუდო არქაული ფორმა ასე უნდა რესტავრირდეს: მა-სკულ-აჰ-ი; რამდენადაც ზემოთ აღდგა ასეთი სავარაუდო ლექსემა – სკულ-ი, ამ შემთხვევაში იბადება აზრი, რომ მასკულარი ნიშნავს იმას, ვინც სკულში (სკნელში) ცხოვრობს, ვინც მასკულელი, მასკულარია.⁵

ამრიგად, ჩვენი აზრით: სკული და სკნელი პარალელური ფორმები უნდა იყოს, შემოსაზღვრულ ადგილს, ამა თუ იმ წიაღს უნდა გამოხატავდეს და, ვფიქრობთ, შეიძლება, რომ პროტო-ინდო-ევროპულ **(s)keu-* ძირთან დაკავშირებით იქნას ისინი შესწავლილი. სკნელი (სკული) შემოსაზღვრული წიაღია. ქვესკნელი დაბადსუდიეხთა სამყოფი ქვედა ადგილია, სკნელი – ფიზიკური ქვეყანა, ზესკნელი კი – ზეციური სამკვიდრებელი. სიტყვა ცა, ზეცა, ჩვეულებრივი ზეცის აღსანიშნავად იხმარება, ზესკნელი კი, ცისგან განსხვავებით, უფრო მეტად არის რელიგიური დატვირთვის მქონე სიტყვა, – იმ კონკრეტულ წიაღს გამოხატავს, რომელიც ღვთაებათა და ნათელ სულთა სამყოფელია. ვფიქრობთ, ქართველთა წინაპართათვის მასკულადნი ის ცოცხალი არსებები ყოფილან, რომელნიც ცაზე სახლობენ, ცის მკვიდრნი არიან, ჩანს, ცის ამ მოსახლეებშიც ხედავდნენ იმ ღვთაებებს, რომლებზედაც ზემოთ ვწერდით. ი. ჭავჭავაძის თანახმად, ქართველები შვიდ მნათობს სცემდნენ თაყვანს, იგი ყურადღებას იმ ფაქტზე ამახვილებდა, რომ „ფშაველები და ხევსურები უზენაეს ღვთაებას „მორიგეს“-ს უწოდებენ“ და რომ, მათი წარმოდგენით, „მეშვიდე ცაში სუფევს“ იგი, იქვე მოჰყავდა სულხან-საბა ორბელიანის სიტყვები: „კრონოსი – ესე ვარსკვლავი არს მეშვიდესა ცასა, რომელსაც ეწოდების ალაბასტრი“ და წერდა, რომ მორიგე ან იგივე „მნათობი კრონოსი უნდა იყოს, ან მისი თანამოსაყდრე და გამოხატულება“ (ჭავჭავაძი 1979: 102); (აქ ი. ჭავჭავაძის ხევსურული გადმოცემების შესახებ საუბრისას მითითებული აქვს – ნ. ურბნელი, ეთნოგრ. წერილები; „ივერია“, 1887 წ. № 158); ჩანს, რომ რამდენიმე ზეცა, რამდენიმე სკნელი ეგულებოდათ ქართველთა წინაპრებს ქვეყნიერების ზემოთ; იქნებ, ზესკნელის მიღმა იმ სხვა სკნელებს, ცათა იმ სიმაღლეთა კონტურებს ხედავდნენ, რომელთა შესახებაც შემდეგ ქრისტიანულ ნეოპლატონიზმში წერდნენ ასეთი უსაზღვრო სიყვარულით და რომლებთან მიახლებასა და რომლებში ზეაღსვლასაც იესო ქრისტე წარმოუჩენს შესაძლებლად ადამიანს. ქართველ წარმართთა წარმოდგენით, ჩანს, ანგელოზთა შუქი აღწევდა ზესკნელიდან და, იქნებ, ზეცათაგან ვარსკვლავთა სახით ანგელოზები გადმოჰყურებდნენ, მათი აზრით, ქვეყნიერებას; ანგელოზთა და სხვა ნათელ სულთა სამკვიდრებელი იყო, ალბათ, ზესკნელი.⁶

როგორც წარმოდგენილი მსჯელობიდანაც ჩანს, სიტყვის ეტიმოლოგიას შეუძლია, მივიწყებუდი მსოფრმხედველობა დაგვანახოს (ცნობილია, რომ ეტიმოლოგიას მაცდუნებელი გატაცებაც სჩვევია და სიტყვათა რეკონსტრუქციისას მაქსიმალური სიფრთხილის გამოჩენა იმისთვისაც არის საჭირო, რომ არარსებული ისტორია არ წარმოგვესახოს რეალობად), ჩვენ ვარაუდების დონეზე ვსაუბრობთ და, ვფიქრობთ, საინტერესო სურათები წარმოდგება ჩვენ წინაშე ამ ვარაუდთა მეშვეობით: ვხედავთ ადამიანებს, რომლებიც მიწას ისე უყურებენ, როგორც მშობელ დედას, რომლებსაც ზეციდან ღმერთი და ანგელოზები გადმოსცქერიან და რომლებისთვისაც სამყაროში, ალბათ, ყველაფერი ცოცხალია (თუ შვიდ ზეცას იცნობდნენ ქართველები, ღმერთი ყველაზე უფრო ზემო ცაში და, ამავედროულად, მის მიღმა და ყველგან მყოფად ეყოლებოდათ წარმოდგენილი).

ი. ჭავჭავაძი, ვახსკვლავის ეტიმოლოგიაზე მსჯელობისას, როგორც ვნახეთ, სკ და სქ წყვილების ცხ-დ ქცევის შესახებ წერს; ამ წყვილებთან დაკავშირებული ფონოლოგიური მოვლენები დღეს ვრცლად არის შესწავლილი, მაგ., ცნობილია სკ წყვილის სქ-სთან შესაბამისობის მაგალითი (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 405-406); შედარებისათვის მითითებულია (შმიდტი 1962: 132) და ის, რომ ცხ ბგერათა კომპლექსს ჩხ, შხ, სხ-ს კი ცხ კომპლექსები ენაცვლება (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 410-415; 603-604)... მკვლევარები უთითებენ შემდეგ ლიტერატურას: (ცაგარელი 1880: 55); (ჭარაია 1895, XII 110; 113); (ჩიქობავა 1938: 236; 381); (თოფურია 1940: 49); (ჟღენტი 1953: 92-98); (კლიმოვი 1964: 231-233); (გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965: 160); (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 412; 603), ფონოლოგიურ კანონზომიერებას შეესაბამება და ამ ცნობილ კანონზომიერებათა გარეშეც შესაძლოა მოხდეს ისეთი

პროცესები, როგორებიცაა სხ, ცხ, ზღ, სკ კომპლექსების ურთიერთჩანაცვლება, აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, მომავალში იმისი კვლევაც შეიძლება, ხომ არ არის დასაშვები ვარაუდები, რომ ერთმანეთს უკავშირდება ლექსემები: ცხაური („მცირე ზომის ხის ან ლითონის ერთმანეთში ჩანწულ ძელაკთა ერთობლიობა, რომელიც სათავსოთა და სივრცეთა ერთმანეთისაგან განსაცალკევებლად გამოიყენება. სააღსარებოს ცხაური, როგორც წესი, ერთი მცირე ზომის დეტალია და აღმსარებელს მონანიესაგან გამოჰყოფს. განდევნილთა კლაუზურის ცხაური კი მონასტერში ან სავანეში სასულიერო პირთათვის განკუთვნილ სათავსოებს მორწმუნეთათვის ღია სივრცეთაგან გამოყოფს“ (ქრისტიანობის ლექსიკონი 2011) და სკნელი, ამავე კონტექსტში ხომ არ უნდა განვიხილოთ ლექსემა – ზღუდე, ხომ არ არის საჭირო იმ მიმართებით კვლევა, რომ ზემოხსენებულ კომპლექსებს სპარქეტიპული კომპლექსი უძღოდა წინ, რომ, ვთქვათ, ამ კომპლექსის განვითარების ისტორია და, ასევე, სიტყვათა და, იქნებ, ენაში ასო-ბგერათა გაჩენის კვალიც კი მოჩანდეს აქ ხსენებულ ლექსემაში ზღუდე (სჭუდე > სხუდე > ზღუდე; ამ შემთხვევაში სჭუდე უნდა მოვიაზროთ ადგილის მნიშვნელობის მქონე ლექსემად, რომელსაც ევოლუციისას შემომსაზღვრელის მნიშვნელობა [გამყოფი, ღობე, ზღუდე] შეუძენია; სჭუდე-მ, შესაძლოა, განვითარების სხვაგვარი, პარალელური, გზაც გაიარა: სჭუდე > სყუდე [უკანა, ხშული ყ] > ყუდე და სახლის [ყუდე, საყუდარი] მნიშვნელობა მიიღო); შესაძლოა, სპწყვილიდან არის გამოსული ძირები, რომლებიდანაც სიტყვები: სახლი, ციხე წარმოიქმნა, არც ისაა შეუძლებელი, რომ სპ კომპლექსს უკავშირდებოდეს ცნობილი ქართველური ცხ კომპლექსი, რომელიც, როგორც ზემოთ სპეციალურ ლიტერატურაზე მითითებით იქნა ნაჩვენები, ჩხ, შხ, სხ კომპლექსებთან არის დაკავშირებული და რომელიც, როგორც ცნობილია, აწარმოებს ისეთ სიტყვებს, სიცოცხლესთან, მაცხოვარებასთან რომ კავშირდება: სიცოცხლე, ცხოვრება, ცხოვნება, ცეცხლი, ცხელი, მაცხოვარი, ცხოველი, ჩხე („ცხელი“, – მეგრ), ლიში („წვა“) და სხვადასხვა; ცნობილია, რომ ცხ წყვილი არაერთ ტოპონიმშია ასახული (ცხუმი, ცხინვალი...). და, შესაძლოა, მათი სახელებიც სწორედ სიცოცხლესთან, ან, ასევე, შემოსაზღვრულობასთან, – ოჯახთან, თუ სახლთან დაკავშირებული სემანტიკის მქონე სიტყვებიდან მომდინარეობდეს. თუ აღმოჩნდა, რომ სპ კომპლექსია ზემოხსენებულ წყვილთა არქეტიპი, ეს მრავალი ინდო-ევროპული და ქართველური ძირისა და ლექსემის ერთმანეთთან მიმართებით განხილვის შესაძლებლობას და კვლევის სხვა, – მრავალმხრივ პერსპექტივებს შექმნის და ძალზე შორეულად მიმავალ გზებს წარმოგვიჩენს...

ხსენებულ საკითხებზე ბევრი მსჯელობაა შესაძლებელი, ამჯერად სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ, ლინგვისტიკიდან მითოსის და კულტუროლოგიის, ლიტერატურული კომპარატივისტიკის სფეროებისკენ გადავინაცვლებთ და დასკვნისაკენ მივმართავთ საუბრის გზას:

საყოველთაოდაა ცნობილი, რომ საქართველო დედის და, საერთოდ, ქალის კულტის ქვეყანაა მიჩნეული. ეს XIX ს-ის 60-იანელთა და სხვათა მიერ შექმნილი ყალბი ნარატივი არ არის, ილია ჭავჭავაძემ და აკაკი წერეთელმა, ვაჟა-ფშაველამ, სხვებმა, ბევრი გააკეთეს საიმისოდ, რომ წმიდანის დონემდე აეყვანათ ქალი („დედავ! ისმინე ქართველის ვედრება“, – ი. ჭავჭავაძე; „გამიზრდია ქართველ ქალსა ქართველის შვილი!“, – ა. წერეთელი; „ლამაზად შვილის გამზრდელი დედა მიცვნია ღმერთადა“, – ვაჟა-ფშაველა, „ჰოი, დედანო, მარად ნეტარნო“, – ბარათაშვილი...), მწერლობამ ბევრი გააკეთა ქართველი ქალის ამაღლებული სახის შესაქმნელად, მაგრამ ცარიელ ადგილას არ აღმოცენებულა ეს სახე, – მისი საფუძველია ტრადიცია, რომელიც ფოლკლორშიც საკმაოდ ძლიერად ჩანს (დედის გული, რომელიც შვილზე მაშინაც წუხს, როცა სატრფოსთან მიაქვს იგი ამ შვილს, რადგან მისი ამოკვეთა უბრძანა სატრფომ; დედის ამაგის შეუფასებლობა...) და აშკარაა, რომ შორეულ წარსულში იღებს იგი სათავეს...

ყოველივე ზემოთქმულთან დაკავშირებით სტატიის დასასრულს ყურადღებას იმ გარემოებაზე გავამახვილებთ, რომ პიე ძირი **dyeu-* ლათინურში ასახა სიტყვამ *Deus*, იტალიურში *Dio* ლექსემა ჩამოყალიბდა; საყურადღებო ისაა, რომ ამ შემთხვევებში *მამა ღმერთის* მნიშვნელობები აქვს ხსენებულ სიტყვებს, იგივე ძირიდან მომავალი (როგორც ჩვენ ვფიქრობთ) ქართველური სიტყვა *დედა* (დეა, დია...) კი ქალი ღმერთის მნიშვნელობით დამკვიდრებულია; და თუ ასეა, ეს ფაქტი ერთხელ კიდევ განამტკიცებს იმ აზრს, რომ დედის კულტი, რომელიც საქართველოშია შემონახული, მართლა

განსაკუთრებული გენეზისისაა, – თითქმის იდენტურობა სახელისა, რომელიც ლათინებთან შემოქმედ ღმერთს გამოსახავს (*Deus, Dio*), ქართველთა წინაპრებთან დედა ღვთაების გამომხატველი ხდება (დეა, დია...), ქალი ღვთაების სახელად ყალიბდება აქ **dyeu-* ძირიდან მომავალი სიტყვა; დიდი ქალი ღვთაება *ჰომ ახ ყოფიდიყო ქაიხვედთა წინაპრების ეხთ-ეხთი მთავაჰი* საღოცავი, *აჰ მოხდებოდა ამგვაჰი ჰამ*; **dyeu-* ძირმა, ჩვენი აზრით, სიტყვა *დეა* წარმოქმნა, ყოვლის შემოქმედის აღმნიშვნელი სიტყვა კი ღმერთი გახდა ქართველთათვის და, თუ საიდან მოეცათ მათ ხსენებული სიტყვა, ეს კვლევის უკვე სხვა თემაა და მასზე მსჯელობა ცალკე ნაშრომების შესრულებას საჭიროებს, ჩვენ ამჯერად მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ, ვფიქრობთ, ამ სიტყვის გენეზისის ძიებისას აუცილებელია, სემანტიკურ-ფონოლოგიური ასპექტიდან შესწავლილ იქნას, ასევე, პროტო-ინდო-ევროპული ძირი **gheu(e)-* („ძახება“, „ხმობა“) და მისგან მომდინარედ მიჩნეული ლექსემები: *god* (ძვ. ინგლისური), *guthan* (პროტო-გერმანიკული) და სხვადასხვა (ეტიმოლოგიური ლექსიკონი ლ), ვფიქრობთ, საჭიროა, რომ ხსენებულ ძირთან და ლექსემებთან მიმართებით იქნას განხილული ქართული სიტყვის ასო-ბგერები *ღ* და *თ*; კვლევისას, შესაძლოა, ლექსემა „ღაღადების“ გათვალისწინებაც იყოს აუცილებელი...

ამრიგად, ჩვენი აზრით, დასაშვებია ვარაუდი, რომლის თანახმად, *დეა ღვთაება მაიხთიაც* იყო *ქაიხვედთა წინაპრების ეხთ-ეხთი* საღოცავი, *ჰომედსაც* *დეა მიწა ექვეა*, საფიქრებელია, რომ ქვეყანაზეც ეგუდებოდათ მისი ადგილ-სამყოფელი და ცათა მკვიდრადც მიაჩნდათ იგი; სიტყვები *დეამიწა* და *სკნელი*, შესაძლოა, პროტო-ინდო-ევროპულ ძირებთან აღმოჩნდეს დაკავშირებული.

ნაშრომის დასასრულს წარმოვადგენთ ზოგიერთ ძირითად დასკვნას:

ჩვენი აზრით, მსოფლიოში ცნობილი ღვთაება *დემეტრას (Demeter -ის)* სახელი *პიოგო-ინდო-ევროპული *dyeu-* და **mater-* ძიებიდან მომდინარეობს (**mater-* ძირიდან მომდინარეობის აზრი ცნობილია მეცნიერებაში) და მისი თავდაპიხვედი მნიშვნელობა იყო *დეა ღვთაება მშობელი*; *ქაიხვედუჰში* პიე **dyeu-* ძიიდან უნდა იყოს გადმოსული სვანუხი *დე-სა* და *დიუო-ძიის* მსგავსი ფოხმა *დეა* (დია...), *ჰომდიდანაც შემდეგ* სიტყვა *დეა ჩანს მიღებული*; პიე **mater* ძირიდან განვითარებულს ჰგავს ფოხმა *მაგეჰ-ი* (მეგეჰ-ი), რომელიც, ვფიქრობთ, *ქაიხვედუჰში* კახგად ცნობილი სიტყვა იყო და თავდაპიხვედაც, ასევე, „მშობელს“ ნიშნავდა და შემდეგ კი მიწის მნიშვნელობა მიიღო; **mater-* ძირიდან გამოსულმა სიტყვებმა ინგლისურსა და სხვა ინდო-ევროპულ ენებში დედის სემანტიკა ერთ-ერთი ენის ზეგავლენით, შესაძლოა, მოგვიანებით შეიძინა; სიტყვა *სკნელი* პიე **(s)keu-* ძიიდან მომდინარეედ მიგვაჩნია და იგი დასაზღვრედ ადგილს უნდა ნიშნავდეს, ზესკნელი კი ის ზეციური წიაღი ჩანს, *ჰომდიდანაც ვახსკვდავთა სახით ანგედოზები გადმოჰყუხებენ ქვეყნად მცხოვრებ ადამიანებს*, – ისინი, ვინც ქვეყნიეებაზეც ჩამოდიან ხოდმე.

ქართული წარმართული მსოფლმხედველობის საკითხების შესასწავლად, როგორც წინამდებარე ნაშრომის დასაწყისშიც ითქვა, კომპლექსური მიდგომაა აუცილებელი, საჭიროა, ერთმანეთს შეუდარდეს მასალა, რომელსაც ფოლკლორისა და სხვადასხვა ქვეყნის მხატვრული ლიტერატურის წიაღში შემონახული მითოსი, ენათმეცნიერება, ტექსტოლოგია, ჰაგიოგრაფიული და საისტორიო მწერლობა და სხვა არაერთი სფერო გვაძლევს, ამ განსხვავებულ მასალათა კომპარატივისტიკა ქართული წარმართული მსოფლმხედველობის კონტურების დანახვაშიც მოგვეხმარება და ენისა თუ სულიერი კულტურის ისტორიის არაერთი ფურცლის გადამლაშაც შეგვინწყობს ხელს.

შენიშვნები

¹ ყურადღებას იქცევს „წმიდა ნინოს ცხოვრების“ ის ადგილი, რომელშიც მეფე მირიანი არმაზის ტაძრის მსახურად გახდომას ჰპირდება წმიდა ნინოს, თუ მაზდეან მოგვს განკურნავს ეს უკანასკნელი: „განგამდიდრო და გყო შენ მცხეთისა მკვდრად და მსახურად არმაზისა“ (ძეგლები 1964: 131-132), აქედან ვხედავთ, რომ ქალი მსახურებიც ჰყოლია არმაზის ტაძარს.

² გ-ს წ-დ და, ასევე, ჩ-დ და ქ-დ ქცევის მაგალითები, ვფიქრობთ, კარგად ჩნდება სავაჩაუდო ფონოლოგიურ პროცესებში, რომლებსაც ზოგადი სურათის სახით ქვემოთ წარმოვადგენთ: ლექსემა *პაგაჰა*, ან ამ სიტყვის ძირი, თუ ამავე ძირიდან მომდინარე სხვა ლექსემა, აწარმოებს კნინობით ფორმას – *პაგია*, რაც ერთ რეგიონში ლეებლობს ფორმას – *პაწია* და, შესაძლოა, ასევე, ფორმას – *წია* (ან – *წიე*), სხვაგან მიიღება ფორმა *ჩია* და სხვაგან კი – *ჭია*; ანუ, როგორც ვხედავთ, ლექსემა *პაგაჰა*-დან, როგორც ჩვენ მიგვაჩნია, ყალიბდება ახალი ლექსემები: *წიე* („ბიჭი“, მეგრ.), *ჩია* („პატარა ტანის მქონე“) და *ჭია*, რომელიც ჯერ, ალბათ, საერთოდ, რაიმე

პატარის აღსანიშნავად გამოიყენებოდა და რომელსაც შემდეგ პატარა მწერის, შემდეგ კი განსაზღვრული სახის მწერის, მნიშვნელობა მიეცა); აქვე დავძენთ: ჩვენი აზრით, ამ პროცესებში ქართველური ენების ინდო-ევროპულ ოჯახთან ნათესაობის თეორიასთან უშუალოდ დაკავშირებული იმ დებულების ალბათობაც ჩანს, რომლის თანახმად, ხსენებული წ, ქ და ჩ, შესაძლოა, შემდეგ იყოს ქართველურში აღმოცენებული, წარმოდგენილი მაგალითებიდან, ცხადია, ჯერ ვერ საბუთდება, რომ ეს ასო-ბგერები არ არსებობდა ქართველურის წინარე ენაში და რომ ამ ახალ სიტყვებთან ერთად გაჩნდა ისინი (შესაძლოა, სიტყვა პაგაჰა შემოსულია ქართველურში და ამ ენაში არსებულმა ქ, ჩ და წ ასოებმა უცვალა მას სახე და მნიშვნელობა (პიე-დან შემოსული არაერთი ლექსემა, შესაძლოა, სწორედ პროდუქტიულობის საკითხის შეუსწავლობის გამო არის ქართველურად ცნობილი), მაგრამ, თუ აღმოჩნდა, რომ უეჭველად ქართველურია სიტყვა პაგაჰა და პროტო-ინდო-ევროპულ ძირს უკავშირდება მისი გენეზისი, მაშინ ეს და მსგავსი მაგალითები სულ სხვა ვარაუდის საფუძველს შექმნის: ცნობილია კელტური *dohn pett-* („ცოტა“, „პატარა ნაწილი“, „ცალი“), რომლიდანაც, როგორც ფიქრობენ, მომდინარეობს ძველი ფრანგული *pettit* („პატარა“), გვიანი ლათინური *pittinus* („პატარა“), ინგლისური *petit* („პატარა“, ასევე, – ინგლისური *piece* („პატარა ნაჭერი“, „პატარა ნაწილი“, „ცალი“; (ეტიმოლოგიური ლექსიკონი თ), ხსენებულ ლექსემათა სავარაუდო პროტო-ინდო-ევროპული ძირი *p* და *t* ასო-ბგერებთან უნდა იყოს დაკავშირებული. ჩვენი აზრით, საჭიროა დადგეს საკითხი: ხომ არ არის მიზანშეწონილი, რომ ამ ინდო-ევროპულ ლექსემებთან დაკავშირებით შევისწავლოთ ქართული სიტყვა – პაგაჰა; ცხადია, თუ დავრწმუნდით, რომ ლექსემა პაგაჰა შემოსული არაა ქართველურში და საკმარისად პროდუქტიულია იგი ამ ენებში, თუ არც ის იქნება საეჭვო, რომ ერთი პროტო-ინდო-ევროპული ძირიდან მოდის ქართული ლექსემაცა და ფრანგული *pettit* და ლათინური *pittinus*, სხვებს შორის, ეს მაგალითიც გახდება იმ დებულების განმამტკიცებელი, რომ ქართველური და ინდო-ევროპული ენათესაობა ერთმანეთს და რომ ქართველურში შემდეგ უნდა იყოს სპეციფიკური ქართველური ასოები აღმოცენებული, – მაგ., მას მერე, რაც იმ რომელიმე ქართველური ტომის მეტყველებაში, რომელსაც, იქნებ, სხვა ხალხის გავლენით ენის გლოტალიზაციისაკენ გაუჩნდა მიდრეკილება, ბგეხებმა სიტყვათმწარმოებლური ფუნქცია შეიძინა და ასო-ბგეხებად იქცა; როგორც ითქვა, პიე და ქართველურ ლექსემებს შორის ხშირად იძებნება შეხების წერტილები და, ვფიქრობთ, არ იქნება გამართლებული, თუ მკვლევარი სპეციფიკურ ასოთა არსებობის გამო ლექსემათა ნათესაობის კვალის ძებნაზე თავიდანვე იტყვის უარს (ცალკეული სპეციფიკური ასოები მეორეულად მიაჩნია არაერთ ენათმეცნიერს); ვიმოვრებთ: ჩვენი საუბარი არ გულისხმობს იმას, თითქოს, უყოყმანოდ მხარდასაჭერად მიგვაჩნდეს ცნობილი თეორია, რომლის თანახმად, ქართველური ენები ინდო-ევროპული ოჯახის განშტოებად უნდა იქნას მიჩნეული, ცნობილია, რომ ამ თეორიის მიღებას, სპეციფიკურ ასოთა არსებობისა და სხვა გარემოებათა გარდა, განსაკუთრებულად ქართველური ზმნის თავისებურება უშლის ხელს (სპეციფიკური ქართველური ასოები შემდეგ გაჩენილიც რომ აღმოჩნდეს, ამ დებულების მისაღებად ეს ფაქტიც არ იქნება საკმარისი საბუთი); თუმცა, არ არის გამორიცხული, ოდესმე დადგინდეს, რომ ამ ოჯახთან *შოხეუდი ნათესაობა* აკავშირებს იბერიულ-კავკასიურ ენებს, რომ ძალზე ადრეულ ეპოქაში დაცილდა ქართველური წინარე ენას და სხვადასხვა ფაქტორმა მისი მკვეთრი ცვლილება განაპირობა, რომ ქართული ენა შემდეგ ერთგვარად კონსერვატორული გახდა, რაც დოკუმენტურად იმითი დასტურდება, რომ ადრეული შუა საუკუნეების ქართულის გაგება დღეს არასპეციალისტებსაც შეუძლიათ.

P.S. გ და წ ბგერების ცვლასთან დაკავშირებით, შესაძლოა, საყურადღებო იყოს ფაქტი, რომ ეს ასოები ერთმანეთს ენაცვლება სიტყვებში: *ჭიიადი* და *წიიადი*.

- ³ ჩანს, ზღვის ამრეკლავად ჰქონიათ წარმოდგენილი, „სარკისთვის“ შეუდარებიათ ცა (ეტიმოლოგიური ლექსიკონი ი).
- ⁴ სხვა საკითხია, თუ როგორაა აღმოცენებული სიტყვა *უკანასკნელი* – *უკანა სკნელს* (წიაღს) ნიშნავს, თუ სხვაგვარი ახსნაა საჭირო, ხომ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ ლექსემის გაჩენაც მსგავს გარემოებასთან არის დაკავშირებული (გასათვალისწინებელია, რომ „ბნელი სკნელი“ ძველქართულად ასე ჟღერს: „უკუნი სკნელი“, რომ „საუკუნი“ „სამუდამოს“ ნიშნავს, რომ „უკუნის“ ერთ-ერთი ადრეული მნიშვნელობა, შესაძლოა, „მარადიული სიბნელე“ იყო).
- ⁵ აქვე დავძენთ: შესასწავლია, არის თუ არა კავშირი ისეთ ლექსემებს შორის, როგორებიცაა: *მა/ჰ/სკუდაჰი* და *მახსი, მეხკუჰი*.
- ⁶ ლექსემა „სულთან“ დაკავშირებით დავძენთ: ფონოლოგიურ-სემანტიკური ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით, ცხადია, საყურადღებოა ძვ. ინგლისური *sawol* („ადამიანის სულიერ-ემოციური მდგომარეობა“, „სიცოცხლე“, „ცხოვრება...“), ძვ. საქსონური *seola*, ძვ. ნორვეგიული *sala*, ძვ. ფრიზიული *sele*, სამ. ნიდერლანდური *siele*, დანიური *Ziel*, ძვ. მაღალი გერმანული *seula*, ინგლისური *soul*, გერმანული *seele*, გოთური *saiwala*, რომელთა წყაროდ პროტო-გერმანიკული ძირი **saiwalō-* არის მიჩნეული (ეტიმოლოგიური ლექსიკონი კ), და ქართული სიტყვა – სული, რომლის ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანის არქეტიპი, გ. კლიმოვის თანახმად, არის *სუდ- (კლიმოვი 1964: 178) და რომელიც, ქართულის გარდა, ასახულია მეგრულში (*შუჰ-*), ლაზურში (*შუჰ-*) და, სავარაუდოდ, სვანურში (*შუჰ-*) (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 423-424); თუ ეს სიტყვა შემოსული არ არის ქართველურში, მაშინ ფონოლოგიური და სემანტიკური სიახლოვე, ცხადია, განსაკუთრებულად საინტერესო ხდება, მით უმეტეს, თუ გავიხსენებთ, რომ ძველ ქართულ ტექსტებში შემონახულ სიტყვა და-სუდ-ებას ისეთი მნიშვნელობები აქვს, რომლებიც ემოციას გამოხატავს („გაოგნება“, „გაოცება“... სარჯველაძე 2001: 69-70).

დამონშებანი

ბეკესი 2010: R. Beekes. *Etymological Dictionary of Greek*, Leiden, Brill.

ბიბლიის ცენტრი: Bible Hub, Online Bible Study Suite. <https://biblehub.com/matthew/8-12.htm> (ნანახია: 22.05.2022)

გამყრელიძე 1959: თ. გამყრელიძე. სიბიდანტა შესაგყვისობანი და ქახთვედუხ ენათა უძვედესი სტუქტუხის ზოგი საკითხი, თსუ.

გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965: თ. გამყრელიძე. გ. მაჭავარიანი. სონანტა სისტემა და აბდაუტი ქახთვედუხ ენებში, თბილისი.

ეტიმოლოგიური ლექსიკონი: Online Etymology Dictionary: <https://www.etymonline.com> (22.05.2022).

ვანი 2008: M. De Vaan. *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*, vol. 7, Leiden, Brill.

თოფური 1940: ვ. თოფური. ქართველურ ენათა სიტყვათწარმოებიდან, თბილისის უნივერსიტეტის შიომები, XV.

თოფური, ქალდანი 2000: ვ. თოფური. მ. ქალდანი. სვანუხი დექსიკონი, თბილისი.

იორდანაშვილი 1949: ს.ს. ორბელიანი, სიტყვის კონა, ს. იორდანაშვილის გამოც. საქ. სსრ სახ. გამომც. .

კლიმოვი 1964: Г. Климов. Этимологический словарь картвельских языков, Москва.

ლიდელი, სკოტი 1883: Henry George Liddell and Robert Scott, *Intermediate Greek-English Lexicon*, Oxford University Press.

ოთხთავი 1979: ქახთუდი ოთხთავის ოხი ბოდო ხედაქცია, ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო ივ. იმნაიშვილმა, თსუ.

ჟლენტი 1953: ს. ჟლენტი. ქანურ-მეგრულის ფონეტიკა, თბილისი.

სარჯველაძე 1987: Z. Sardschweladse. Forschungen zur Lexik der Kartwelsprachen: *Georgica*, 19, Jena-Tbilisi.

სარჯველაძე 2001: ზ. სარჯველაძე. ძვედი ქახთუდი ენის სიტყვის კონა, საბაუნი.

სირაძე 1987: რ. სირაძე. ქახთუდი აგიოგხადია, „ნაკადული“.

უოტკინსი 2000: C. Watkins (ed.). *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots*, 2nd ed., Houghton Mifflin Company.

ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე. ქახთვედუხ ენათა ეტიმოლოგიუხი დექსიკონი, საბაუნის გამომც.

ქრისტიანობის ლექსიკონი 2011: პიერო პეტროზილო, ქრისტიანობის დექსიკონი, იტალიურიდან თარგმნა მარიკა სააკაშვილმა, რედ. მერაბ ღალანიძე, საბაუნი.

შმიდტი 1962: K. H. Schmidt. *Studien zur Rekonstruktion des Lautstandes der südkaukasischen Grundsprache*, Wiesbaden.

ჩიქობავა 1938: ა. ჩიქობავა. ქანუხ-მეგრუდ-ქახთუდი შედახებითი დექსიკონი, ტფილისი.

ცაგარელი 1880: А. Цагарели. *Мингрельские этюды, вып. II, Опыт фонетики мингрельского языка*, СПб.

ძველბერძნულ-ინგლისური სახარება (მათე) 2019: *The Gospel of Matthew, part of The Holy Bible, The ancient Greek text, alternating verse by verse with a new translation from the Greek by David Robert Palmer*. <http://www.bibletranslation.ws/trans/mattwgrk.pdf> (22.05.2022)

ძველბერძნული ლექსიკონი: Alpha online, *Древнегреческо-русский словарь*. <http://gurin.tomsknet.ru/alphaonline.html> (22.05.2022)

ჭარაია 1895: ჰ. ჭარაია. მეგრული დიალექტის ნათესაობრივი დამოკიდებულება ქართულთან, მასალა: „მოამბე“, X, XII, ტფილისი.

ჯავახიშვილი 1979: ი. ჯავახიშვილი. თხზულებანი, I, სმა, თსუ.

ეტიმოლოგიური ლექსიკონი ა: ეტიმოლოგიუხი დექსიკონი https://www.etymonline.com/word/mother?ref=etymonline_crossreference (ნანახია: 22.05.2022)

ეტიმოლოგიური ლექსიკონი ბ: ეტიმოლოგიუხი დექსიკონი <https://www.etymonline.com/search?q=matter>; https://www.etymonline.com/word/material#etymonline_v_9708 (ნანახია: 22.05.2022)

ეტიმოლოგიური ლექსიკონი გ: ეტიმოლოგიუხი დექსიკონი https://www.etymonline.com/word/Demeter#etymonline_v_5561 (ნანახია: 22.05.2022)

ეტიმოლოგიური ლექსიკონი დ: ეტიმოლოგიუხი დექსიკონი https://www.etymonline.com/word/*dyeu-#etymonline_v_52651 (ნანახია: 22.05.2022)

ეტიმოლოგიური ლექსიკონი ე: ეტიმოლოგიუხი დექსიკონი <https://www.etymonline.com/search?q=Mamma> (ნანახია: 22.05.2022)

ეტიმოლოგიური ლექსიკონი ვ: ეტიმოლოგიუხი დექსიკონი <https://www.etymonline.com/word/sky> (ნანახია: 22.05.2022)

ეტიმოლოგიური ლექსიკონი ზ: ეტიმოლოგიური ლექსიკონი [https://www.etymonline.com/word/*\(s\)keu-](https://www.etymonline.com/word/*(s)keu-) (ნანახია: 22.05.2022)

ეტიმოლოგიური ლექსიკონი თ: ეტიმოლოგიური ლექსიკონი <https://www.etymonline.com/word/petit> (ნანახია: 22.05.2022)

ეტიმოლოგიური ლექსიკონი ი: ეტიმოლოგიური ლექსიკონი <https://www.etymonline.com/search?q=skuggwa> (ნანახია: 22.05.2022)

ეტიმოლოგიური ლექსიკონი კ: ეტიმოლოგიური ლექსიკონი https://www.etymonline.com/word/soul#etymonline_v_23918 (ნანახია: 22.05.2022)

ეტიმოლოგიური ლექსიკონი ლ: ეტიმოლოგიური ლექსიკონი <https://www.etymonline.com/search?q=God> (ნანახია: 22.05.2022)

GODDESS DEMETER AND SOME ISSUES OF THE GEORGIAN PAGAN COSMOGONY

Gocha Kuchukhidze

Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature
gochakuch@yahoo.com

This article is the attempt of definition of the archaic meanings of several lexemes.

There are different views on the meaning of the first part of Greek Goddess *Demeter*'s (Δημήτηρ) name - *De* (*De-meter*).

In our opinion, *de* derives from Proto-Indo-European (*PIE*) root **dyeu-* ("to shine", "heaven", "god"). From this root are derived following words related with *God*: «Sanskrit *deva* "god" (literally "shining one"); *diva* "by day"; Avestan *dava-* "spirit, demon"; Greek *delos* "clear"; Latin *dies* "day", *deus* "god"; Welsh *diw*, Breton *deiz* "day"; Armenian *tiw* "day"; Lithuanian *dievas* "god", *deina* "day"; Old Church Slavonic *dini*, Polish *dzień*, Russian *den* "day"; Old Norse *tivar* "gods"; Old English *Tig*, genitive *Tives*, name of a god» (Online Etymology Dictionary https://www.etymonline.com/word/*dyeu-#etymonline_v_52651). (21.05.2022) Whereas this lexeme produces several words associated with God, in our opinion, it is not impossible that the word semantically close to *Goddess* was derived from same root; as *Demeter* is a female deity associated with fertility, birth, origination of the new life and *de*, the first part of her name is phonologically close to the above mentioned root, we regard that it is quite possible that this *de* was associated with the root **dyeu-*, transformed from it, with the meaning of "deity mother".

According to the widespread opinion, the second part of *Demeter* (*meter*) originates from *PIE* root **mater-* ("mother"); assuming that the word *de*, having the meaning "mother", comprises the first part of this composite name, one can offer that the initial meaning of the second part would be slightly different and *Mater* in the early period meant the "parent", "birth giver"; in our opinion, *Demeter* includes two *PIE* roots (**dyeu+*mater- > Demeter*) and its meaning is "deity mother parent" (words from root **mater* in English and other Indo-European languages, influenced by one of the languages, possibly have further changed their semantics and later formed into lexemes with meaning of "Mother").

We regard that Georgian word *Dedamits'a* (*dedamiwa*, – its modern meaning – "Mother Earth") is also associated with *PIE* **dyeu* root. Exploring of the first part of this word, *deda* (*deda* – "Mother") in the context of the other Kartvelian, particularly Svan, Mingrelian words *diuo* (*diŋo*), *de* (*de*), *dia* (*dia*) offer that archaic form of word *deda* sounded as *diuo* or *dea*, *dia* – as **dyeu-*, the *PIE* root with the semantics of "god" and supposedly reconstructed Kartvelian lexemes, phonologically and semantically are close to one another, we regard that the hypothesis that they could be semantically linked closer, and that proposed meaning of archaic Kartvelian word was not only *mother*, but also *deity mother* and that it originated from the above root; we regard that

mits'a (miwa), the other part of *dedamiwt'sa* is derived from Proto-Indo-European root as well, in particular, from **mater-*; we propose that in Georgian language word *meter* has obtained the form *mit'sa* and its meaning became “earth” (stages of transformation of the second part of Georgian word can be provided as follows: **mater-* > *meter* > *metra* > *mitra* > *mits'ra* > *mits'a*); in our opinion, word *dedamits'a* initially sounded like *diuo mater /meter* (diŋo mater /meter) and its meaning was “deity mother parent”. Discussing these issues, the work provides examples of replacement of consonant *t* (t) with consonant *ts'* (w).

Further, in the article we focus on the *PIE* root **(s)keu-*, that is regarded as the origin of modern English word *sky* and other Indo-European words with the same semantics, with the meaning of “cover”, “conceal”. In relation with the mentioned root we considered *skneli* (skneli), Georgian lexeme philologically close to it, which, after attaching of Georgian suffix *ze* (*Ze-skneli* /ze-skneli), obtains meaning of “Sky” and after adding of Georgian suffix *qve* (*qve-skneli* /qve-skneli) its meaning is underworld, hell. Meaning of Georgian word *skneli* is not precisely specified yet, we have studied this lexeme in the context of the other Georgian words and Kartvelian root as well and this allowed assuming that *skneli* means “the restricted place divided from the other spheres” and its meanings are also associated with “covering” and “concealing”; as *skneli* is semantically closely associated with **(s)keu-*, we offered that it originates from this root.

The article mentions also that Greek lexeme *σκότος* (darkness~), in our opinion, originates from **(s)keu-* as well; this lexeme is mentioned several times in the Gospel and it implies dark depth (Sheol, gehenna), that is also divided from the world and cannot be seen from here.

In the work we have also studied genesis of Georgian word *varkulavi* (varskulavi, – “Star”). In our opinion, archaic form of the mentioned lexeme is *ma-/r/skul-ar-i* (ma/r/skul-ar-i), meaning, in English “being in the sky”, “living in heaven”. Consequently, we offered that in the opinion of pagan Georgians (Kartli has converted to Christianity at the state level in early 4th century) the stars were the angels living in the heaven – *zeskneli*, seen from the Earth as stars (according to I. Javakhishvili, pagan Georgians knew seven heavens, i.e. they believed that there were higher heavens above *zeskneli*).

As we can see, etymology of the words is very helpful for better understanding of Georgian pagan religion.

Work focuses on the following issue as well: though Kartvelian languages do not belong to Indo-European family, there still are some common points between Kartvelian languages and the ones of this family. This could be explained by introduction of words from one language into the other; we do not reject the theory known in the linguistics, according to which, the fact of interrelation between the words could indicate distant relation between the languages.